

SZEMLE

KRIZA-KÓDEX, SIMOR-KÓDEX, KRISZTINA-LEGENDA, WESZPRÉMI-KÓDEX

A *Régi magyar kódexek* című sorozatot – amelynek 1988–89 során a fenti négy újabb darabja látott napvilágot – 1985-ben indította útjára a Magyar Nyelvtudományi Társaság azzal a céllal, hogy a különben nehezen hozzáférhető XV–XVI. századi kódexek hasonmását és egységes koncepcióit tükröző betűhű átiratát közzé tegye. Az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke és az MTA Nyelvtudományi Intézete részvételével megvalósuló vállalkozás hiánypótló: a régi magyar kódexeknek legalább betűhív átiratban való kiadására történtek ugyan korábban is kísérletek, de ezek pontatlanságuk, átírási tévedéseik, fogyatékságaik folytán tudományos szempontból kevésbé használhatóaknak bizonyultak (Volf György *Nyelvemléktára*) vagy pedig sajnálatos módon torzóban maradtak (*Codices Hungarici*-sorozat).

Úgy tűnik, minden remény megvan rá, hogy a *Régi magyar kódexek* sorozat megvalósítja azt, amit elődeinek nem sikerült. Az indító kötet, a *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról* 1985-ös megjelenése óta a tudományos könyvkiadásban szokatlannak mondható gyorsasággal sorjáznak az újabbak. A hét, már forgalomba került kódexen kívül e sorok megjelenésekor valószínűleg már kapható lesz a következő három, a *Czech-kódex*, a *Margit-legenda* és a *Virginia-kódex* is.

A sorozat szerkesztése továbbra is az első kötet bevezetőjében Pusztai István által megfogalmazott elvek alapján történik. Az előkészítő munkacsoport tagjai és az egyes kiadványok közlétevei alapelveiben következetesen alkalmazzák azt az átírási koncepciót, amelynek bizonyos kitételein talán lehet vitatkozni, de amely – e sorozat keretében legalábbis – mindenképpen biztosítja a nyelvemlék-átírási gyakorlatban régóta hiányolt egységességet. Az újonnan megjelent kódexek előtt a korábbiakhoz hasonlóan bevezetés tájékoztatja részletesen az olvasót azok kodikológiai, paleográfiai jellemzőiről, keletkezésük történetéről, fordítóik, másolóik személyéről, jelenlegi őrzési helyükről. A tanulmányokban szó esik a kódexek helyesírási és hangjelölési sajátosságairól (és ennek kapcsán az átírás elveiről), valamint röviden a tartalmukról is. Ahol ez megadható, a bevezetést a latin megfelelők lelőhelyei követik, majd a teljesség igényével összegyűj-

tött irodalomjegyzék zárja a sort. A kódexek hasonmása és betűhű átirata a közlés jóvoltából párhuzamosan olvasható.

Valamelyest eltér ettől az N. Abaffy Csilla által közzétett *Kriza-kódex*, amely a különlegesen szép küllemű nyelvemlék színes hasonmásával kezdődik, a közétevé tanulmányával és az irodalomjegyzékkel folytatódik, és a betűhű átirattal záródik. A feltehetőleg domonkos rendi apácák számára készült Kriza-kódex mindenekelőtt Szent Brigitta 15 imádságát foglalja magában. Hogy ezek az imádságok mennyire népszerűek lehettek a középkorban, mutatja az, hogy összesen nyolc kódexben szerepelnek, többek között a Czech-kódexben, a Winkler-kódexben, a Gyöngyösi-kódexben. Természetesen megjelenésük helyétől függően az imádságok szövegében mutatkoznak kisebb-nagyobb eltérések – de valamennyitől elkülönül a Kriza-kódexbeli változat, amely Bárdos Gy. József szerint vagy a többiétől eltérő latin forrásra vezethető vissza vagy pedig szokatlanul nagy fordítói szabadságot tükröz (Bárdos Gy. József: *Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben*. Bp., 1903.). Szent Brigitta imádságain kívül még kettőt tartalmaz a kódex: Szent Bernardinusét Jézusról és Szent Tamásét Szűz Máriáról.

A *Simor-kódex* és a *Krisztina-legenda* egy kötetben jelent meg, Vekerdy Lilla bevezető tanulmányaival és jegyzeteivel. A Simor-kódex voltaképpen egy nagyobb terjedelmű könyvből kiszakadt kézirat; valószínűleg töredékvolta tette, hogy tartalmát a múlt században elé illesztett címlap csak meglehetősen általánosan tudta leírni: „Lelki gyakorlatok az szent alázatosságról és tökéletes engedelmességről.” Volf György Nyelvemléktárában (VII. kötet, Előszó, XXXV. lap) már közelebről meghatározza, hogy valójában a Szent Ferenc-legenda részleteiről van szó: a szent által mondott három példázatról és egy történetről magáról Szent Ferencről. Az első példázatban Szent Ferenc a jó szerzetest a zöld fához hasonlíftja, mely

„meneuel incab az földbe magat vala bol. atta, es meneuel incab saros ganeual felil be fedezetot anneual incab zöldseget veragat es gymo 11 et zebben, iobban, es beuobben agga” (2/19–3/2). A példázat magyarázata: „az saaros ganeen er. ed magadnac meg vtalasat, es binocnec meg esmeretit, es meneuel incab az tokelletos akaratanac go = keret az zent alazatosagba mel'ebben ala bol atandod, anneual incab tenekod io miuelkodesoknec tob gymo 11 et teromti” (3/6–3/13).

Az alázatosságról és engedelmességről szóló második példázatot a szent saját életéből veszi, míg a harmadik a holttestről szól:

„En az bizon engedelmes, es alazatos zerzetost hasonlom a meg holt testhoz, Vegec fel a meg holt testot, es valahoua akarod teged oda otet, azt latod hog semmit ellenod, nem zool az fel vetelrol, es

semmit nem morgodic azon hog houa vizqd, es nem panazol semmit arrolees hog houa vtet tezd” (7/7–7/16).

A kötet másik darabja, a *Krisztina-legenda*, Szent Krisztina életéről szól. A történet kapcsán, amelyben csodás és naturális elemek egyaránt szerepelnek, bevezető tanulmányában Vekerdy Lilla Horváth Cyrillt idézi, aki szerint a naturális elemek lehetnek korabeli, lényegében hitelesnek tekinthető feljegyzések, „akták” nyomai, de az emberfölötti teljesítmények nagy száma arra utal, hogy a legenda „nem akta, hanem csodatörténet, egy azok közül, amelyek a VI. és VII. században tömegesen lepik el a nyugati egyházi irodalmat”. (V. L. idézi: a bp.-i VIII. ker. Vörösmarty M. főrealisk. ért. 1928–1929. 15., 19–20.) Szent Krisztinának hite miatt szörnyű kínokat kell kiállnia, melyeket ő hálatelt szívvel fogad:

„Meg haraguek a býro: hozata egi eercz rosteelth: es az allatta ualo tyzben kémkpeuth, es: faggýuth: zurkoth es olayt bochattata: es feketék qteth az uitezek egi bqlchqben: es az vitezek kozzql nęgien kqrql aluån razzak uala es rengetyk vala qteth: Zenth xpina kedeglen ymadkozyk uala monduån: Tegedeth dy chýrlek tegedeth dy chqitlek uram ihus xpūs merth meltoa tqttel engemeth violan zylethny” (29/6–16).

Krisztina Isten segítségével véghezvitt csodatételeit ellenségei ördögösségnek vélik; például akkor is, amikor a szent a pogányok egyik faragott bálványára ráparancsol, hogy menjen ki a templomból, és

„Az baluani ottan ky mene a templombol: es iara negiuen lab nyomot: es álla a helire ahol zent xpina neky parancholt uala” (34/3–6).

Szent Krisztina sorsa végül beteljesedik, és elnyeri a hön áhított mártíromságot.

„A munkás és derék Weszprémi István volt Debretzeni Orvos Emléketének” szentelt *Weszprémi-kódex* a legterjedelmesebb az eddig ismertettek közül. A ferenc rendi szerzetesek által a klarisszák számára készített kódex két különálló szövegegységből áll. Az első eredeti címe: „vront keniarol valo predicacio”. Pusztai István bevezető tanulmányában mai műfaji minősítését is megadja — devociós passió —, s közli azt is, mely kódexeinkben vannak még passiók és Mária-siralmak, amelyek általában egymással csak témájukban egyeznek, így érdekes alapanyagául szolgálhatnak összehasonlító vizsgálatoknak. Szolgálnak is, mint azt a Mária-siralmak és passiók tekintélyes mennyiségű szakirodalma mutatja, amelyen belül a *Weszprémi-kódex* szövege különösképpen kedvelt forrás, hiszen számosan foglalkoztak vele behatóbban (például Békesy Emil, Varga Damján, Kátona Lajos, Pusch Ödön stb.). Ízelítőül álljon itt néhány sor, amelyekben

az Ómagyar Mária-siralom kétszáz évvel korábbi, súlyos szépségű, veretes mondatai csengenek vissza:

„O edes fiam halliak meg en es veled egietombe O keserues halal mire keduez ez annyának ky az edes ystennek es en fiamnak nem keduez Vaj veg el engemet is az en zerelmes fiammal egietembe” (105/11–16).

A kódex második szövegrésze Szent Bonaventura *De perfectione vitae* című művének fordítása. A prologusból és nyolc fejezetből álló munkát — a *Lobkowitz-kódex* és a *Debreceni Kódex* anyagának tanúsága szerint — mások is fordították, de a teljes szöveg magyarra való átültetése egyiküknek sem sikerült. A *Weszprémi-kódex* másolójáról tudjuk, hogy teljességre törekedett — a 121. lapon mind a nyolc fejezetről szól —, de kézirata a II. fejezet vége előtt megszakad, s ennek nyomán bizonyosnak csak az látszik, hogy e kódex jóval bővebb terjedelmű lehetett, mint amilyenben végül fennmaradt.

A *Régi magyar kódexek* sorozat indulásakor megjelent recenzióban (It 1989/2.) szóvá tettük: a köztudottan szűkös anyagi lehetőségek sajnálatos módon meglátszanak a kiadványok külsején, s féltő, hogy manapság, amikor káprázatos kiállítási könyvek tucatjai jelennek meg, e szegényes külső mögött kevesen fogják felfedezni az annál gazdagabb belső tartalmat. A sorozatnak az is célja, hogy minél többekhez jussanak el a régi magyar irodalom e kincsei, s ez a törekvés az egyes kötetek viszonylag alacsony árában is megnyilvánul. Így érthető, hogy nagy áttörés a könyvek külsejében nem következett be — ámde a közéletiek az adott lehetőségeken belül akartak és tudtak módosítani a külalakon, és ez javára vált a sorozatnak. S jó, hogy, mint a *Kriza-kódex* esetében, volt lehetőség arra is, hogy ha különösen szép, ékes egy kódex, akkor — még ha árának borsosabbá tétele árán is — teljes pompájában, méltó köntösben léphessen az olvasó elé. (Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék és a Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988–1989.)

SÁROSI ZSÓFIA

MIKES KELEMEN:
 AZ IDŐ JÓL ELTÖLTÉSÉNEK MÓDJA
 ÉS MÁS KELTEZETLEN FORDÍTÁSOK

Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. (Mikes Kelemen összes művei. VI. kötet.) – Mikes Kelemen: Az idő jól eltöltésének módja. Szövegmond., bev. és jegyz.: Hopp Lajos. (Magyar ritkaságok.)

Mikes Kelemen születésének háromezredik századik évfordulójára befejeződött műveinek kritikai kiadása. Mielőtt azonban a legutolsó kötetet ismertetnénk, érdemes megállni ennél az egyszerű kijelentő mondatnál, amely mögött az utóbbi idők egyik legkövetkezetesebb szövegkiadó, életműfeltárói teljesítménye rejlik. Mikes Kelemen összes művének kritikai közzététele több mint huszonöt éve vetődött fel az MTA Irodalomtudományi Intézete Régi Magyar Irodalmi Osztályán. A hálátlan – mert sok munkát és kevés elismerést hozó – hatalmas feladatra Hopp Lajos vállalkozott, aki már 1966-ban közreadta a máig leginkább olvasott – és megvásárolhatatlan, mert szégyenletesen kis példányszámban megjelent – *Törökországi levelek és Misszilis levelek* című kötetet. Az eltelt negyedszázad alatt Hopp Lajos gondozásában 6707 (!) lapnyi Mikes szöveg és magyarázat jelent meg, hozzáférhetővé téve a XVIII. századi magyar próza egyik legeredetibb egyéniségének teljes munkásságát. (Nem elfelejtendő, hogy közben a Magyar Remekírók sorozatban Hopp Lajos megjelentette 1978-ban a *Leveleskönyv* és a *Mulatságos napok* mai helyesírásra átírt szövegét is, most pedig *Az idő jól eltöltésének módját* is népszerű kiadásban olvashatjuk.)

A kritikai kiadás hatodik kötetének címe, jóllehet fedi a tartalmat, némiképp mégis félrevezető, mert a cím szerint megnevezett mű túlsúlyára utal. Ugyanakkor ez az írás csak 160 lap terjedelmű, a „más keltezetlen fordítások” összevont cím mögött viszont három, összesen 740 lapnyi fordítás rejlik: *Az Izraeliták Szokásáról, A Keresztényeknek Szokásáról, A Sidók és az Ujj Testamentumnak Historiája*. A kiadás a sorozat korábban kialakított elveit és szövegkiadási gyakorlatát követi, felhasználva az előző kötetekre vonatkozó kritikai észrevételek tanulságait is. Az Országos Széchényi Könyvtárban található kéziratok kiadását felfedezésük óta többen javasolták, de ez idáig nyomtatásban nem jelentek meg. Tehát a felfedezés a szó tágabb értelmében most válik megfoghatóvá, olvasható valósággá. Az a tény, hogy eddig nem olvasható kéziratok kerültek első ízben kiadásra és egy ismert-

nek hitt írói és fordítói életmű újabb fejezeteire derült fény, meghatározza a szövegkiadó kísérőtanulmányának, jegyzeteinek jellegét is. Hiszen nem csupán a szöveg megértéséhez szükséges tárgyi és nyelvi jegyzeteket kellett elkészíteni, hanem kísérletet tenni a keltezetlen kéziratoknak az életműbe való illesztésére és az eredeti szövegekhez való viszonyuk tisztázására is. Ehhez nemcsak az életű adatai nyújtottak fogódzót, hanem Hopp Lajos szembesítette a most közreadott fordítások kifejezésanyagát, gondolatvilágát a korábban megjelentetett művekkel és elsősorban a *Leveleskönyvvel*. E vizsgálódás eredménye, hogy *Az idő jól eltöltésének módja* feltehetően Mikes ifjúi évtizedeiben, legvalószínűbben 1724 és 1735 között keletkezhetett, a másik három fordítás pontosabb datálásához még további kutatások szükségesek. Ugyancsak kívánatos volt – a korábbi és nem mindig pontos – feltételezések után a fordítások és az eredeti szöveg összefüggéseinek vizsgálata, a több kiadást megért művek azonosítható kiadásának megállapítása.

Az idő jól eltöltésének módja nemcsak mint írói, fordítói feladat, hanem mint tényleges probléma is foglalkoztatta a rodostói élet unalmával megbirkózni kényszerülő Mikest. A franciából fordított mű szerzője Antoine de Courtin (1622–1685) diplomata és moralista, aki Krisztina svéd királynő bizalmasaként a kor jeles tudósaival, köztük Descartes-tal is megismerkedhetett. Mikes a *Traité de la paresse ou l'art de bien employer le temps en toutes sortes de conditions* című, többször is megjelent beszélgetésgyűjteményének 1677-es párizsi kiadását olvasta és fordította le. A fordítás alapjául szolgáló kiadás megtalálásához Hopp Lajosnak össze kellett vetni de Courtin művének több edícióját és Mikes fordítását, majd a szerkezeti összevevés után a kiválasztott szöveg és a magyar változat teljes összehasonlítását kellett elvégeznie, hogy Mikes szerkesztői önállóságára, nyelvi, fordítói leleményeire fény kerüljön.

Az Izraeliták Szokásáról és *A Keresztényeknek Szokásiról* című vallás-erkölcsi művek „a bibliai történések és épületes példák feldolgozása, antik auktorok és modern szerzők felhasználása révén történeti tablót nyújt a zsidókról, Jézus Krisztus életéről és az első keresztényekről”.

Szerzője Claude Fleury püspök (1640–1723), XIV. Lajos korának egyik legtevékenyebb egyházi írója. Műveinek 1681-es és 1682-es kiadására Zolnai Béla bukkant rá a Rákóczi halála után készült fejedelmi könyvlistában. *A Sidók és az Ujj Testámentumnak Históriaja* című mű szerzője, Antoine Calmet (1672–1757), akinek „bibliánepszerúsító munkája Jézus mennybe-menetelétől történeti sorrendben mondja el a zsidóknak a kereszténység megalakulása idején viselt dolgait”. A sok kiadást megért munka különböző terjedelmű, szerkezeti beosztású variánsai közül Hopp Lajosnak sikerült körültekintő vizsgálattal tisztázni, hogy Mikes a rodostói könyvtárban meglévő negyedréttű 1737-es változatot használta.

A fordítások eredetijének meghatározása mellett Hopp Lajos sok energiát fordított Mikes fordítói jellegzetességeinek bemutatására. Az eltérő műfajú írásoknál ez különböző módon nyilvánult meg. Mikes szépiírói tehetsége, nyelvi gazdagsága *Az idő jól eltöltésének módjában* a legárnyaltabb. Mikes változtatásai nemcsak magyaros szófordulatok, tájnyelvi mondasok beiktatásával teszik elevenebbé a szöveget, hanem szövegelhagyásai, összevonásai is előnyére válnak a beszélgetéssorozatnak. A valláserkölcsi műveknél elsősorban a tudós értekező próza hosszadalmas fejtegetéseinek unalmán próbált meg oldani Mikes fordítói leleménye. Az összevonások, elhagyások itt már több száz sor kimaradását eredményezik, és Mikes tömöríti, rövidíti a margóutalásokat, forrásjelzéseket is. Az önállóan beiktatott magyarázó részeknél azonban nemcsak a magyar mondasok élénkítik a szöveget, hanem Mikes számtalan törökországi élménnyel, utalással gazdagítja az elbeszélést. A szövegkritikai jegyzetekben Hopp Lajos minden esetben felhívja a figyelmet a fordítói találékonyságra és meghatározza az eredeti munka idézeteinek forrásait is.

De Courtin beszélgetéseinek népszerű kiadásában természetesen kevésbé részletezőek a jegyzetek, azonban „*az idő jól eltöltésének módja*” lehet az is, ha a két kiadás jegyzetanyagát összehasonlítjuk. Hopp Lajos ugyanis iskolapéldát mutat arra, hogyan kell ugyanannak a szövegnek az érdeklődő laikus olvasó és a tudományos kutatás számára szükséges jegyzeteit a legökonomikusabban összeállítani.

A születési tricentenáriumra befejeződött kritikai kiadást a közreadó szándéka szerint Mikes korabeli olajfestésű arcképének színes fotója díszítette volna. Az Erdélyben bújdosó arcképről, amely a legutolsó információ szerint a kolozsvári Művészeti Múzeumban található, hosszadalmas levelezés árán sem lehetett a kézirat lezártáig színes másolatot szerezni. Reménykedjünk, hogy az évforduló kapcsán mind több érdeklődő láthatja meg az eredetit és jut el a XVIII. századi magyar próza e kiemelkedő egyéniségének szülő- és nyugvóhelyére, Zágonba és Rodostóba egyaránt. (Akadémiai Kiadó, 1988; Szépirodalmi Kiadó, 1987.)

NÉMETH S. KATALIN

FEKETE GÉZÁNÉ: AZ AKADÉMIA 1831–1858 KÖZÖTT ALAPÍTOTT JUTALOMTÉTELEI ÉS ELŐZMÉNYEI

A tudománytörténeti kutatás számára jelentős gazdagodás e körültekintően összeállított, világosan rendszerbe foglalt adatgyűjtemény. Érdeklődésre tarthat számot azok körében is, akik akadémiai pályázatról, jutalomról tanulmányaik során esetlegesen, egy-egy kiemelkedő mű kapcsán hallhattak.

A magyar reformkor sok irányban kezdeményező pozitív törekvései között – mint tudjuk – a nyelv, az irodalom és a tudományosság fejlesztése a legfontosabbak közé tartozott. Az Akadémia létrejöttével nagy lehetőségek nyíltak e célok megközelítésére, s hogy ebben milyen szerepet játszott a pályázati és jutalmazási rendszer kiépülése, annak megválaszolásához vihet közelebb e munka.

A szerző a Bevezetőben rövid, nagyon világos útmutatást ad a könyv használatához. Ismerteti a jutalmak fő típusait, kik, hogyan pályázhattak, milyen szakterületeket fogott át a pályázati rendszer a reformkor hajnalától kezdve egészen a közelmúltig.

Az anyaggyűjtést a szerző kiterjeszti a XIX. század tízes éveire is, és elsőként a Marczibányi-alapítvány sorsát tárja az olvasó elé. Ez nemcsak időbeni előzmény gyanánt kapcsolódik az Akadémiához, hanem szervezen is; 1845-től az akadémiai bíráló bizottság gondozza a Marczibányi-nagyjutalmat, „Marczibányi-mellékjutalom” címen, csakúgy, ahogy a „Marczibányi nyelvtudományi jutalomkérdés” ügyei is hatáskörébe kerülnek.

A legrepresentatívabb az elismerések között maga az akadémiai nagyjutalom, de komoly jelentőségre tettek szert a 30-as évektől kezdve az egyes akadémiai osztályok által külön hirdetett jutalomkérdések is. Kezdetben elsősorban a nyelv fejlődését elősegíteni hivatott jutalmak és pályadíjak voltak jellemzők, majd helyet kaptak az egyéb tudományok is. Magára a nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra a hat akadémiai osztály meghatározott rendben tett javaslatot. Érdekes adat, hogy a nyelvtudománytól csak 1879-ben vált külön a „széptudomány”, s lett önálló ciklus, így ettől kezdve hét évenként kerül egy-egy tudományágra sor. Pontos adatok ismertetik a további specializálódás menetét, amikor is a 20-ik század elején önállósul az esztétika, az irodalomtörténet és a szépirodalom. E szétválasztás az eddig előnyt élvező szépirodalommal szemben a tudományos munkák számára volt kedvező.

Érdekes így együtt látni, áttekinteni, mely időszakban mely műveknek ítélte az éppen illetékes bíráló bizottság a különböző jutalmakat. A bíráló neve minden esetben szintén felsorolattik, s ez ugyancsak nem tanulság nélkül való. Hasonlóan elgondolkodtató, és az egyes szaktudományok adott állapotára is következtetési lehetőségeket kínál a pályadíjak kiválasztása és azok sorsa az érdektelenségtől a sikertelen pályamunkákön át a jutalmazott, de meg nem jelent, végül a jutalmazott és könyvalakban közkinccsé tett alkotásokig.

Figyelmünket az irodalom felé fordítva a következőkben példákat is e körből veszünk.

Marczibányi-nagyjutalmat abban a kezdeti időszakban, amikor a Marczibányi-bizottság fennállt és önállóan tevékenykedett, azaz 1815 és 45 között tizenhat alkalommal osztottak. A díjazott munkák között szerepel például Virág Benedek: *Magyar századok. 1301–1437; Kisfaludy Sándor munkái. Regék a magyar előidőkből*; Vályi Nagy Ferenc: *Homér Iliásza*. Ford. (Ez a mű lett az írói tulajdonjog polgári értelmezése alapján Kölcsey által indított plágium-per tárgya!); *Fáy András újabb eredeti meséi és aphorizmái*; Vörösmarty Mihály: *Zalán futása*; Kisfaludy Károly: *Aurora*, 1826.; Széchenyi István: *Hüel*. A bírálók között a 20-as években gyakorta látjuk Teleki József, Schédius Lajos, Horváth István nevét.

Az akadémiai nagyjutalom 1831-től kezdve minősíti a kiemelkedőnek tartott munkákat. Például a 30-as években Pázmándi Horvát Endre *Árpádja*; Kisfaludy Sándor *munkái. 3–4. köt.*; Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak Amerikában*; Kazinczy Ferenc *eredeti munkái I. köt.*; Jósika Miklós: *Az utolsó Báthory, és egy gazdasági témájú munkával megosztva Vörösmarty Mihály Marót bán-ja szerepel a kitüntetettek között.* A 40-es években Vörösmarty, újabb műveivel, Garay János versei, Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a társasági filozófiához, tekintettel hazánk viszonyaira* című tanulmánya nyerték el a díjat. — Az újabb döntéseket a nagyjutalom és a második helyen szereplő Marczibányi-jutalom vonatkozásában a szabadságharc után csak 1858-tól, akkor visszamenőleges érvénnyel hozták meg. Így nyerte el *Petőfi Sándor Összes Költeményei 1847.* a nagyjutalmat, ugyancsak ekkor díjazták Eötvös József *Uralkodó eszméit* is. Érdekes ebben az esztendőben Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története 1–2. köt.* nagyjutalma mellett a második helyen a Marczibányi-jutalom birtokosaként olvasni Arany *Toldi estéjét*. 1880-ban viszont a *Toldi szerelme* akadémiai jutalma mellé kerül második helyre Toldy Ferenc: *A magyar költészet kézikönyve* második átdolgozott kiadása. Nagyjutalmat kapott Lehr Albert is a Toldi nyelvi és tárgyi magyarázataiért 1886-ban. A századforduló körül és után a „széptudomány” köréből Jókai összes műveinek száz kötetes díszkiadásával, a legközelebbi alkalommal Mikszáth Kálmán műveivel találkozunk. 1923-ban Horváth János *Petőfijével*. Később még Pintér Jenő magyar irodalomtörténete, Herczeg Ferenc gyűjteményes díszkiadása, majd Szinnyei

Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* nyeri el többek közt a rangos jutalmat.

E kiemelt példák is mutatják, hogy a díjakat gondos mérlegelés eredményeként osztották. Történelmi távlatból megítélve is úgy látszik, hogy a jutalmazottak többsége érdemes volt rá. Amin viszont el lehet gondolkodni, az inkább a hiányzók névsora, alkotóké és műveké.

Az Akadémia ellátta számos, az irodalmat is érintő alapítvány gondozását. Ezek mintegy kiegészítették a nagyjutalom kiosztásával járó tevékenységét. Mindegyik külön fejezetet alkot e kötetben, s az olvasó minden lényegeset megtudhat ezek sorsáról. Kettő közülük kifejezetten a drámaírásra serkentő céllal jött létre. A drámai jutalom 1832–1844-ig a nemzeti színjátszás fellendítésére szolgált, majd több kudarc után megszüntették. Mégis 1854-ben gr. Teleki József, az Akadémia első elnöke végrendeletével felújította a drámai jutalmat. 1854 és 1926 között létezett a Teleki-jutalom és sok vitát váltott ki az évtizedek során a nem megfelelő színvonalú művek minősítése, a jutalmazás és a kritika összefüggése. – Van egy harmadik jutalom is, a Péczely-jutalom, amely részben a drámai irodalmat, nevezetesen a történelmi tárgyú drámát kívánta fejlődésében segíteni; ennek sem volt sikere, az Akadémia áttért a történelmi tárgyú regény-pályázatokra. Jókai-regények, Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*-ja, Mikszáthtól *A fekete város*, Kosztolányi: *Néró, a véres költő* című műve nyert Péczely-jutalmat a nevezetesek közül.

A Gorove-jutalom 1839-től 1926-ig érdekes téma-felvetésekkel az esztétika terén adott figyelemre méltó indítatásokat. Ezek egy része visszhangtalan maradt, de fontos művek is születtek. Így például 1888-ban meghírdették az esztétika történetének ó- és középkori feldolgozását, de nem érkezett be megfelelő pályamunka. Két esztendővel később viszont – a második hirdetésre – Jánosi Béla művét jutalmazhatták. Hasonlóképpen volt az 1899-es „Művészet és erkölcs” témával is. Csak az 1902-es újrakitűzésre érkezett be méltó alkotás, Jászi Oszkáré. „A komikum elmélete” téma is három évet váratott magára, amíg Szigetváry Ivánt jutalomban részesítették. – Természetesen meglehet, hogy a pályadíj kitűzése nélkül is megszületnek ezek a könyvek, de a sorozatos hasonló esetek mégis azt feltételezik, hogy lehetett szerepe vagy legalább sürgető hatása e témák kiírásának.

Összegezve az elmondottakat, Fekete Gézáné alapos és nagyon pontosnak tetsző gyűjtő és rendszerező munkája minden bizonnyal megérte a fáradságot.

Egy megjegyzés kívánkozik még ide, nem tartalmi, hanem a könyv címével kapcsolatos. A magyar nyelv szabályai szerint itt mintha az Akadémia előzményeiről lenne szó! Szerencsésebb lett volna így fogalmazni: „és az előzmények”; vagy: „és azok előzményei”. Sőt, egyszerűen csak a Beveze-

tésben szólni arról, hogy a szerző foglalkozni fog a 10-es évekkel is. (MTA Könyvtárának közleményei, 1988.)

TAMÁS ANNA

NEMESKÉRI ERIKA: CHOLNOKY LÁSZLÓ

Ködlovaggá nem csupán s nem elsősorban a túl hamaros és méltatlan feledés varázsolta a magyar századelő jó néhány ragyogó tehetségű epikusát. Kellett a fantomizálódáshoz a többük alakját körülimbolygó lidérccláng, az önpusztító, alkohollal, kábítószerrel roncsolt, korán kihamvadó élet, a különc, deviáns, rejtélyekkel, démoniával, garabonciával teli, kifürkészhetetlennek tetsző személyiség s a lélek kísérteteit mindmáig talányosan és borzongatón megöröklítő alkotások sora. „Ördög kell mibelénk!” – formulázott jelszót magának s a hozzá hasonlóknak Cholnoky Viktor (a *Tartini ördöge* című novellában), és tudván-tudatlanul az ő programját követve testvéröccse, László, Csáth Géza nemkülönben, de még az övéknél jóval szelídebb életű és művű Török Gyuláról is joggal jegyezte meg Krúdy: „... belül úgy égett, mint egy falu” (*Szakállas Török*). Démonok üzte, titkok övezte sors, szabálytalan, nonkonform út, számos rendhagyó alkotás: megannyi előfeltétele annak, hogy valaki már életében legendává, halálában pedig ködlovaggá váljék. Így történt ez rendre a felsoroltakkal is.

A spontán műélvező – ha izgatja is a talány – ködlovag voltában is befogadhat, a sajátjának érezhet valamely szerzőt, az irodalomkutató viszont így nem tud mit kezdeni vele. Számára a titokfejtés elemi feladat, sőt, kötelesség: hogy meghódítsa, értse, birtokolja a ködlovagot, épp ködlovagi attribútumaitól kell megfosztania. Rációval, logikával kell közelítenie az irracionálisnak, illogikusnak tetsző dolgokhoz, be kell világítania az alkotói személyiség s a művek mélyén terjengő sűrű homályba, vizsgálnia kell, miként szerveződik az alaktalan gomolygás, a kísértetvilág érvényes esztétikum má stb. Nem kisebb küldetés ez, mint amit Rilke a költőknek, a költészetnek szánt: „Határainkon megvetjük a lábunk, // s a Névtelent magunkhoz tépjük át” (*Ó, élet, élet* – Nemes Nagy Ágnes fordítása). Kivált kötelesség a rejtélyoldás, ködoszlatás olyankor, ha a titokzatos alkotó irodalmunk első, de legalábbis második vonalába tartozik, s életművének autentikus feldolgozása nélkül az adott korszakra vonatkozó ismereteink is hiányosabbak, szegényesebbek a lehetónél.

Az utóbbi évek-évtizedek — a Monarchia iránt megnőtt érdeklődéstől s ez írók születésének centenáriumától egyaránt inspirálva — sokat tettek a ködlovagok újrafelfedezése, méltó helyre állítása s hagyatékuk értő elemzése érdekében. Műveiket (némelyiküket többször is) kiadták, megkezdődött, bár be nem végződött biográfiájuk föltárása, s az oeuvre egészére avagy egyes részkérdéseire figyelmező tanulmányok sora jelezte: titkaikat megfejteni, értékeiket tudatosítani akarjuk. A fény persze nem egyenlően hullott mindegyik ködlovagra. Csáth Géza életének és művészetének kutatása (talán jogosan, talán joggatlanul) jóval többeket lelkesített, mint például a Cholnoky Viktoré. Bori Imre, Fábri Anna okos írásai sem feledtethetik, hogy mindmáig nélkülözünk a róla készült monográfiát, épp ezért akár örvendetes is lehetne: legalább László öccséről megíródott már az összegező igényű könyvecske. A tény maga örvendetes is, ám a munka színvonala, minősége nem ad okot különösebb lelkesedésre. Nemeskéri Erika tanulmánya — egyértelműen a monográfus hibájából — messze a téma kínálta lehetőségek alatt marad.

Ezt még korántsem rosszallóan mondjuk: ízig-vérig hagyományos könyvet írt a szerző. Nem, mert a Cholnoky Lászlóról eddig birtokolt ismereteink — főként az életrajz és a hagyaték részleges feltáratlansága okán — hézagosak, többé-kevésbé rendszertelenek voltak. Kellett hát mindenképp egy szabályos, tudomásainkat számos ponton bővítő és kiegészítő, *összegező* szándékú monográfia, amely újonnan fölfedett adatok, dokumentumok segítségével viszonylag teljessé rajzolja e garabonciás diák, ez alkohollal elmátkázódott lélek biográfiáját és személyiségképét, amely friss és érvényes konklúziókra jutva ad szintézist e szánandó bohém novellisztikájáról és regényeiről, s amelyek tényeire, eredményeire bizton építhet a további kutatás. Nem a hagyományhű koncepció és kompozíció, a műfaj szabványaihoz igazodó vonalvezetés és tagolás a baja ilyformán Nemeskéri Erika munkájának, nem is az, hogy az életrajzi fejezetbe műelemző, a műelemzőbe meg életrajzi részletek szövdődnek, még csak az sem, hogy a könyvecske egésze némileg disszertáció jellegűvé sikeredett, hanem az értelmezésben uralkodó szemlélet és módszer tisztázatlan, ellentmondásos, gyakorta korszerűtlen volta, a szakszerűsége, fogalmiságra törő interpretáció és a poétikai közellítés hiánya, a világos, logikus fejtegetést helyel-közzel teljesen megsemmisítő, ködös, amorf gondolatmenetek és bölcselkedések sokasága s a szépség, eufória igényével teli, ám nemegyszer csak nyelvhelyességi hibákba, magyartalanságokba, suta vagy értelmetlen mondatokba tévedő stílus — egyéb fogyatkozásokról egyelőre nem is beszélve.

A kismonográfia három fejezete közül az első, a Cholnoky László pályáját rekonstruáló a legösszefogottabb s a leghasználhatóbb. Nemeskéri Erika számos, eddig ismeretlen adatot és dokumentumot bányászott elő a művész kéziratos hagyatékából — köztük egy olyan megrendítő, pénzért esdeklő fogalmazványt (15–17.), amely — ha merőben mások voltak is ket-

tejük nyomorának okai — József Attilának 1933. január 28-án Babitshoz írt, szívszorító levelére emlékeztet, s elmélyült, lelkiismeretes munkával kijelölte a rendhagyó életút legfőbb stációit. Nem rajta, hanem a följegyzések hiányán múltott, hogy továbbra is sok a fehér folt, a homályos részlet Cholnoky László biográfiájában. Akad ugyan hibás adat, pontatlanság e fejezetben (Cholnoky Jenő nem Lászlóval egy esztendőben, 1879-ben, hanem kilenc évvel előbb született: 10., Kiss József lapja pedig — „Hét” helyett — *A Hét* címet viselte: 31., 34., 36.), azt sem bánnók, ha a monográfus az eredeti (s könnyen hozzáférhető) levélből idézné Ambrus Zoltánt: 36–37. — ezek azonban csak apró szépséghibák. Nagyobb baj, hogy az író személyiségrajza szinte teljességgel elsikkad (viharos zülléséről, önpusztító életviteléről, alkoholizmusáról Nemeskéri Erikának nincs megvilágító szava), ennél is nagyobb, hogy már e részben érvényesül (a későbbiekben pedig — a szociologizálóval kiegészülve — föl is erősödik) az a helytelen szemlélet, amelyet „jellegzetes”-nek nevezett Németh G. Béla: „... az életrajziléktani magyarázatra szűkítés...” (Németh G. Béla: *Létharc és nemzetiiség*. Bp., 1976. 7.). A monográfia mindvégig Cholnoky László biográfiájából vezet le, konzekvensen vele szembesíti a műveket, néhol már-már euforikusan örvendve a megfeleltetés olcsó sikerének (pl. 83–84.), az epikus *teremtett* világában — a stilizálás, a fikcionálás, a sokszoros áttétel tényeit tudva, kimondva, figyelembe mégsem igazán véve — folyvást a *tükrözöttet* keresi (s persze, találja is), valószínűleg ezért vonzódik olyannyira a cselekménymondó, fabulakövető „elemzéshez”, s bizonyos ezért oly kevésbé fogékony az alkotások primer esztétikumára, poétikai jellemzőire. Tetézi az életrajzi-léktani magyarázatra szűkítés, a gyakorta önkényes pszichológizálás hibáját a szociológiai nézőpont, a direkt módon szociologizáló értelmezés erőszakolása. A szerző Cholnoky László szálnalmas léthelyzetének, elvesztett úrisága fájdalmának, kétes egzisztenciává válásának, örökös pénzhányának stb. tükörképeként is interpretálja a műveket (45–46., 74., 79., 85. stb.), burkolt társadalomkritikát olvasván ki belőlük (pl. 130., 140., 147–148.). E két — egymástól nem független — szemléleti, módszerbeli hiba terhét nehezen viseli el a monográfia.

Ne essék félreértés! Nemeskéri Erikának tökéletesen igaza van abban, hogy Cholnoky László jószerével egyetlen s állandó témája önmaga, önnön félresiklott élete, s ezzel együtt — az ő kifejezésével — a „lekopott dzsentri” sorsa, megannyi hányattatása (37., 44–45.). Igaza van abban is, hogy az író világa éppen ezért meglehetősen zárt és szűkös, s hogy a művekben felöltő azonosságok, „önplágiumok” garmadáját nem pusztán a lustaság, az invencióhiány s a könnyű pénzszerzés vágya magyarázza. Cholnoky egész életén át egyetlen, minden mondandóját szintetizáló novella, illetőleg regény megírására készült, s kis- és nagypikájának darabjai nem egyebek, mint e „nagy ábránd”, e soha létre nem jövő ideáltípus különböző színvonalú változatai, előképei (44., 66., 146.). Kétségtelen mindebben a mo-

nográfus igazsága, csakhogy e helyes fölismeréseket nem követi az érdemi munka: a *megvalósult* alkotások korszerű, esztétikai-poétikai elemzése. Tagolt, áttekinthető, tisztázott fogalmakra s értékszemponatokra ügyelő okfejtés helyett a könyv fölösleges és bonyodalmas cselekménykommentálások, szépelgő és erőltetett filozofálások, folytonos életrajzi és szociológiai megfeleltetések sűrű masszájába ragad.

Helytálló, elismerést érdemlő részletek, megjegyzések még ily körülmények között is akadnak. A novellista Cholnokyt bemutató fejezet kizárólag az elfeledett, a hagyatékban, illetve az egykori lapokban rekedt művekre épít, számos értéket a felszínre hozván, a monográfus meggyőzően bizonyítja s indokolja (pl. 71., 88. stb.), mily gyakran és miért kölcsönzött oly fesztelenül Viktor bátyja írásaiból a szerző, érvényes megállapítás, hogy a regények egytől egyig a Faust-téma modern variációjának tekinthetők, nemkülönb az, amit a nagyepikai vállalkozások azonosságairól és különbségeiről, továbbá a *Tamás* modellszerűségéről, relatív tökélyéről olvashatunk (134–140.). Folytassuk? Mindez nem kárpótol bennünket a könyvecske már szóvá tett hibáiért és hiányosságaiért, az önisméltések, átfedések sokaságáért s egyéb, most kifejtendő gyengéiért.

Aki Cholnoky László irányzati elhelyezkedésére kíváncsi, nem kap eligazítást Nemeskéri Erikától. Noha értesülünk az író vonzalmáról Jókai (11., 107–108.), de főként E. T. A. Hoffmann iránt (123–124., 133–134.), művészetének viszonya a romantikához teljességgel tisztázatlan marad. Szintúgy nem tárulnak föl a kapcsolatok, amelyek Cholnokyt a századelő irányzataihoz fűzhetik (szimbolizmus, szecesszió, realizmus, naturalizmus szöbe sem kerül a monográfiában), prózája ekként, a jellegadó elemek megnevezése híján jószerével a semmiben lebeg. Hatottak-e a kor eszméi a szerzőre? – e kérdés újfent megválaszolatlan marad. Nemeskéri Erika viszont úgy emlegeti Eroszt és Thanatoszt (77., 79., 128., 136.), mintha Cholnoky Freud ismerője s követője volna, holott erre nincsen bizonyíték, s efféle összefüggést föltennünk is valószínűtlen. Jobban akkor sem járunk, ha a szerző helyét fürkésznők magyar kortársai között. Csak a Viktor bátyjához kötő művészi rokonság rajzolódik aránylag plasztikusan elénk, az elszórt utalások Füst Milánra (49.), Csáthra (67–68., 147.), Adyra (78.) eléggé ötletszerűek, s nem is mindig szerencsések. Ennyire azért mégsem volt öntörvényű és társtalan tünemény Cholnoky László, kivált nem, ha az őt kedvelő s több szempontból hasonló világú Krúdy Gyulára gondolunk. Sajnos, a monográfia semmi érdemlegest nem mond kettejük művészetének viszonyáról, s ez már csak azért is fájó, mert – túl a stílus és a témák egynémely jellemzőin – az alakmásfigurák nagy száma és rokon funkciója is összefűzi őket. Ha Nemeskéri Erika – sommásan és indokolatlanul – elvitatta a Cholnoky Lászlónál oly igen fontos szerepű „doppelgänger-motívum” romantikus gyökereit (74.), legalább a kortársi párhuzamokra jobban ügyelhetett volna! Kemény Gábor *Alakmások és önarcképek Krúdy prózájában*

című kitűnő tanulmányának (*Filológiai Közöny*, 1975/4. 434–443.) megálapításai – mutatis mutandis – a *Tamás* írójára is érvényesek. Cholnoky Lászlónál szintűgy feltűnnek a nosztalgikus-ironikus színezetű „önarcképalteregok”, mint a halál következtént érkező „kritikaiak”; bizonyos szándéktalan, mégis meggondolkodtató, a századelő epikájának rejtett összefüggéseit magában is jelző egybeesés ez. A monográfus mindenestre mellőzött (vagy nem ismert?) egy számára is fontos tanulmányt – igaz, a korábbi Cholnoky-szakirodalomra, Vargha Kálmán, Bori Imre (és mások) írásaira is alig-alig hivatkozik. Ami pedig a könyv stílusát illeti . . .

A kívánatos szakszerűség, a tisztázott fogalomkincs hiányával mindenképp nehéz megbékélnünk. („Én-hős”, „én-hősünk”: 58., 59. stb. – miféle terminológia ez?) Ám ha csak ennyi volna, s a monográfia egésze nem válnék a sutaságok, pongyolaságok, nyelvhelyességi hibák, értelmetlen mondatok valóságos tárházává! Nemeskéri Erika minduntalan elsikkasztja a birtokos jelző *-nak, -nek* ragját („ . . . Miklós alakja ellenpontjaiként”: 98.), annál inkább szerepelteti – fölöslegesen – a mutató névmást („Az Operában Fauszt-előadás van, s Miklós megnézi azt”: 103.). Befejezett melléknévi igeneveket használ állítmányként („Ez a fogalmazvány műfajilag is minősített”: 92.), „idé”-t mond ideál helyett (76.), nem áttal leírni germanizmusokat („ . . . hagyta magát sodortatni . . .”: 117.) s efféle képtelenségeket: „ . . . a lánynak arája” (van): 141. S mihez kezdünk ezekkel a mondatokkal: „Életformáját annak külsőségében még fenntartó hős éppen ott van, ahol földjára”: 46.; „Aurélia – a *Füstcsóva* hősnője! – inkább bele van kötve a kocsmá kínálta bensőségbe. . .”: 59.; „A sok változatban megkísérelt egyetlen novella is csak töredékesen tudta kifejezni – sohasem tökéletesen – a széthullott életének filozófiáját, egyediben és általánosban egyaránt”: 87.(?!). Néhányat idéztünk csupán az elrettentő hibák, lehangozó példák közül, s máris Babits Mihályhoz fordulunk eligazításért: „ . . . a stílus helyessége a gondolat helyessége. A stílus elárulja a gondolat egészségét vagy betegségét. [. . .] Minden rossz mondat törött ablak, melyen át egy rossz gondolatra látni. [. . .] A stílushibák gyűjteménye: nyomorék gondolatok kórháza” (vö.: Babits: *Irodalmi nevelés*. In: *Esszék, tanulmányok* I. Bp., 1978. 90.).

Már csak annyit: Osvát Ernő nem „Osváth” (97.), Kállay Miklós sem „Kállai” (uo.), „Akrion madár vére” című kötete nincs Cholnoky Viktor-nak: 81. (*Az Alerion-madár vére* címűt viszont ismerjük), s aligha ő írta a *Piroskából* idézett mondatokat ((117., 143. jegyzet). Az ilyféle hibákhoz gyaníthatóan a nyomdának is van némi köze.

Kényszerűen felemás konklúzió: Cholnoky Lászlót, az *embert* jobban ismerjük e könyv olvastán. Cholnoky László, az *író* viszont továbbra is rejtély, talányos, elfoszló ködlovag maradt. (Akadémiai Kiadó, 1989.)

LÓRINCZY HUBA

BÜKY LÁSZLÓ:
KÉPALKOTÁS ÉS KÉPRENDSZER
FÜST MILÁN ÉS KARINTHY FRIGYES
KÖLTŐI NYELVÉBEN

Nyelvészeti folyóiratok és kiadványok olvasói régóta ismerhetik Büky László tanulmányait Füst Milán költői nyelvéről, elsősorban szókincséről és képalkotásáról (*Füst Milán költői nyelvéről*. Nyelvtudományi Értekezések 83. sz. 1974. *A fekete szó* Füst Milán lírájában. Magyar Nyelvőr 1977. *A fut* ige metaforás használatáról *Füst Milán költői nyelvében*. Néprajz és Nyelvtudomány 1977. *A színevek használata Füst Milán költői nyelvében*. Magyar Nyelvőr 1979. *A metaforát kifejező állapothatározók Füst Milán költői nyelvében*. Nyelvtudományi Értekezések 104. sz. 1980. „*A szív idézete: Úrra*” – *A szív főnév használata Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében*. Néprajz és Nyelvtudomány 1980–81. *Egy szókép világa*. Magyar Nyelvőr 1981. *A mély főnév Füst Milán és Karinthy Frigyes képalkotási rendszerében*. Magyar Nyelvőr 1982. *A versbefejezés grammatikájához*. In: *A magyar vers* [szerk. Béládi Miklós–Janovics József–Nyerges Judit] 1985.). Ezeknek a kutatásoknak eredményeit összegezi és fejleszti tovább a nemrég megjelent könyv, eredetileg kandidátusi értekezés, amelyet a szerző 1984-ben védett meg.

A bevezető fejezetek a stílusvizsgálat elméleti kérdéseivel foglalkoznak, bibliográfiászerűen tájékoztatnak a Füst Milán és Karinthy Frigyes költészetére vonatkozó szakirodalomról és megismertetik az olvasót a könyv céljával és módszerével. A tulajdonképpeni tárgyáló rész sajátos, egyéni eljáráson alapul. A szerző kiválasztja Füst Milán költői szókincsének azokat az elemeit, amelyek megítélése szerint kulcsszerepet töltenek be a költő képvilágában. Ezek mindegyikének egy-egy fejezetet szentel, amelyben a címszó előfordulásait – átlagosan 2–3 sornyi összefüggő idézetbe ágyazva – jelentések és jelentésármalyatok szerint csoportosítja, híven követve A magyar nyelv értelmező szótára (I–VII. 1959–62.) jelentésdefinícióit, még ezek sorrendjét, számozását, stílusminősítéseit, sőt tipográfiáját is. *A szív* főnév előfordulásait például a következő jelentésekhez rendeli: „1. <Az emberi és állati testben, rendsz[erint] a mellkasban > izmos falú, tömlőszerű szerv, mely összehúzódása és kitágulása révén a vérnek a szervezetben való áramlását biztosítja.” A példák egyike (rövidítve): „... régi, kipróbált *szíved* kutyáknak vettelik.” „3. A testnek az az elülső tájéka, amely a szív (1) fölött van; mell.” Példa: „... a sötétség lassan, mint meleg nehezkedik *szívemre* alá. . . ” „4. (*átv*) (Ált[alában]) az ember mely érzésének, érzelmének jelképeként.” Példa: „... ne félj, nem tö-

röd el reszkető, ájudozó, érzékenyke szívem| Nemes porcellánját!” „4. ||a. (átv) (Különösen a szeretet, vonzalom jelképeként.)” Példa: „Néma lettem és a szívem nem talál.” „4. ||b. (átv) (A szerelem jelképeként.)”: „Ők| Súják meg titkom, hogy szeretem szívét”. „4. ||c. (átv) (A mások iránti részvét, könyörület érzésének jelképeként.)”: „... egy sziklát adj, fölöt- te csillagot, ellágyuló szívet. . .”. „4. ||d. (átv) (A bátorság, erő, vmely ügy iránti lelkesedés jelképeként.)”: „Csupa vadság legyen a szívem, mint a vadászé. . .”. „4. ||e. (átv) (Az egyén érzelmi összességének, ill[etve] ér- zésvilágának, kedélyvilágának jelképeként.)”: „... a szívben a béna sötét- ség | Kopog rendületlenül. . .”. „4. ||f. (átv) (Az ember legbensőbb, leg- mélyebb, legőszintébb érzelmeinek jelképeként.)”: „A tengerek a szívben, a tengerek. . .”. „5. (átv, vál) Az érzelmi életében, jellemében tekintett ember maga, ill. az ilyen ember jelleme, egyénisége.”: „... a szív az égre el- lankadva néz. . .”. Az Értelmező Szótár szerinti 8. jelentésre: „(átv) A szív- vet (1) stilizáltan ábrázoló díszítő motívum v. tárgy” csak Karinthyól van példa: „Szétszórja a nagy szív tartalmát, a papír-szíveket.” A szövegmet- szetek elemzése a szótári jelentésből, e jelentések egymásba játszásából, az alapmetaforá(k)ból és az előismeretekből indul ki; alkalmanként a kép- alkotásban résztvevő egyéb szavakat is az Értelmező Szótár nyomán értel- mez. Lássuk példaként a 4. ||f. jelentésbe sorolt, (100)-zal jelzett idézetet: „Egy titokzatos élet körülölel ragyogással s bágyadó, | Lankadó szivedbe édes, permeteg álmait öntözi. . .” (61). A kép kialakítása a következő:

*lankadó ¹	kertedbe	permeteg ¹	vizet	öntözi ¹
*lankadó ²	szivedbe	{ permeteg ² álmait ¹ édes álmait ² }		öntözi ²

„bágyadó, | Lankadó szivedbe édes, permeteg álmait öntözi”

A képalakításban a következő jelentések vesznek részt: *lankad*: „(Növény . . . vízhiánytól. . . bágyad, hervad, lekonyul” és „Fárad”; *perme- teg*: „Igen apró, sűrű cseppekben hulló, permetező, szemerkélő (folyadék, nedvesség)” és egy nem értelmezett, csupán költői példaszöveggel szemléltetett jelentésárnyalat: „S ott messzebb kint a réten, | a permeteg sötétben | borzong . . . a fűszál. Rad[nóti Miklós]”; *álm*: „A szabadjára engedett képzelet képei; ábránd, képzelődés, elképzelés” és „alvás”; *édes*: „(átv, vál, irod) Kellemes, jóleső érzést keltő”; *öntöz*: „(Növényt v. növényvel beülte- tett földterületet. . .) vízzel. . . nedvessé tesz” és „Apró részletekben, idő- közönként (vízzel v. vmely más folyadékkal) leönt vmit. . .” ||a. (átv) költői idézettel szemléltetve: „Égek: olajjal ne öntözz, | hagyj el, fárasztó remény. Ba[bits Mihály]”.

Ilyen és ehhez hasonló eljárással vizsgálja, elemzi a dolgozat a szív mel- lett a lélek, a mély, a köd, a sötét, az örvény és a tölcser főnevek, a zöld és a sötét melléknevek, valamint a *fiú* ige használatát. Következetlenségnek tűn- het, hogy a sötét főnév és a sötét melléknév külön fejezetet kapott, míg a

zöld melléknév fejezetében van példa a *zöld* főnévre is, a *mély* főnév mellől pedig hiányzik a *mély* melléknév; ennek bizonyára az a magyarázata, hogy a *zöld* főnév és a *mély* melléknév nem olyan fontosságú eleme Füst Milán szókincsének és képanyagának, mint a kiemelt címszók. Ezek kulcsszerepe abban mutatkozik meg, hogy idézeteikben olyan egyéb szavak, fogalmak is megjelennek, amelyeknek összefüggés-hálózatában kirajzolódnak a költő képanyagának más jellegzetes motívumai, például a víz, a tenger, a szél, a vihar, a hajó és a vitorla, az éjszaka, a bor stb.

A szótári eljárásnak ez a következetes alkalmazása emlékeztet az írói szótárakra. Igaz, a szerző abban a fejezetben, amely az egyéni stílus vizsgálatának különböző lehetőségeit mutatja be, a különbséget hangsúlyozza (9), hiszen az ő célja az egyéni képvilág funkcionális leírása néhány kiválasztott, e képvilágban központi helyet elfoglaló szó használatának elemzése útján. A korszerű magyar írói szótárak közül pedig a Petőfi-szótár (szerk. Soltész Katalin–Szabó Dénes–Wacha Imre, I–IV. 1973–87.) a költő egész verses és prózai életművének, a Juhász Gyula-szótár (Benkő László, 1972.) a lírai anyagnak, a Toldi-szótár (Pásztor Emil, 1986.) egy költői alkotásnak teljes szókincsét, minden szónak minden előfordulását számba veszi jelentések és jelentésárnyalatok szerint csoportosítva, ezeken belül bemutatva a stilisztikai alakzatokat, szóképeket, jellegzetes nyelvtani szerkezeteket, mindezt idézetekkel illusztrálva. Büky László könyvének az egyes szavakkal foglalkozó fejezetei úgy hatnak, mint egy elképzelt Füst Milán-, illetve Karinthy Frigyes-szótárnak értekező szöveggé oldott szócikkei, amelyekben a hangsúly a szóképekre esik.

Karinthy Frigyes, noha neve a könyv címébe is bekerült, kissé a rövidebbet húzta. Az ő költői nyelvéből vett idézeteket a Füst Milán-példák után ugyanolyan módszerrel, ugyanolyan alaposággal és elmélyültséggel elemzi a szerző, de a kiválasztott címszavak nem Karinthy, hanem Füst Milán költői világának kulcsszavai. Kiviláglik ez abból is, hogy a Karinthy-idézetek száma minden esetben kisebb, néha csak fele, harmada, negyede a Füst Milán-idézetekének, pedig a két költő verstermésének mennyisége – ahogy a szerző a 25. lapon rámutat – hasonló. Egy elsődlegesen Karinthyra koncentrált vizsgálat bizonyára más kulcsszavakat talált volna. Így a Karinthy-anyag csak kiegészítésül, összehasonlításul szolgál, ebben a minőségben is igen tanulságosan, ami a két költő világképeinek sajátos rokonságát illeti.

Büky László könyve elsősorban nyelvész olvasóknak készült, de éppen nyelvészeti, lexikográfiai módszere révén olyan újszerű megvilágításba helyezi Füst Milán költői világát, amely az irodalomtörténet számára is tanulságos. Érdeme, hogy felhívja a figyelmet Karinthy Frigyes költői nyelvének vizsgálatára is. (Akadémiai Kiadó, 1989.)

SOLTÉSZ KATALIN

SZELLEMI AJÁNDÉKOZÓK

Két nagy pillanata van a barátságoknak: a találkozás és az elválás.

(Simone Weil)

Az erkölcsi, szellemi értékek devalválódásának korában különösen nagybecsűvé válnak az emberi kapcsolatok. A személyesség, a közvetlenség, az őszinte gondolatcsere mindig is erény volt és lesz két ember kapcsolatában. Kiváltképpen igaz ez, amikor a felsoroltak mellett a szellem, a tudás önzetlen átadása is végbemegy a másik fél gazdagítása, segítése céljából. Ilyen ajándékozó baráti kapcsolat volt Thomas Mann és Kerényi Károly között. Ennek írásos „bizonyítékát” is kézbe vehetjük immár a Gondolat Kiadó jóvoltából, amely régi adósságot törlesztve jelentette meg e két barát és gondolkodó levelezését. Két mitológia, két humanista találkozását kísérhetjük nyomon a könyv olvasásakor. Teljességében először olvasható magyarul az európai irodalom- és szellemtörténet e fejezete. (Korábban – 1947-ben – az addig keletkezett leveleket jelentette meg az Officina kitérő sorozata 99–100. köteteként. Későbbi megjelenéséről Kerényi emigrációja és a politikai helyzet alakulása miatt szó sem lehetett. Amint azt Kerényi találon jellemezte egy 1967-es riportban: „Csupán az vigasztalt már akkor is, hogy egy olyan rezsim, amely még a görög istenektől is fél, nagyon gyenge lábón állhat.”)

„Thomas Mann számára Kerényi az a tudós volt, aki folytonos ösztönzést és tudományos megerősítést nyújtott a mindinkább az általános emberihez, az objektív-tipikushoz vonzódó, a hamis célokra is felhasználható mítosz-felfogás ellen küzdő, e mítosz átfunkcionálására törekvő írónak. Kerényi számára a Thomas Mann-nal kialakult szellemi barátság növekvő biztonságot adott a tudományos mitológia humánus célú művelésére; az ókortudománynak és a klasszika-filológiának azt a felfogását erősítette Kerényiben, amelyre a tudós – olykor vitatható módon – mindig is törekedett: a tudni nem érdemes dolgok tudományával szemben az egzisztenciális jelentőségű, a jelennek is szóló tudomány eszményét.”

– írja Lackó Miklós bevezető tanulmányában. E hosszabb idézet összefoglalja a kötetben fellelhető baráti-munkatársi viszonyt, amely művész és tudós találkozása is.

A Bevezető elmélgedések-ben Kerényi számot vet a kettejük között kialakult kapcsolat mibenlétével. Nyomon kísérhetjük itt szellemi formálódását, Mann szinte gyermeki örömet a *Mitológia* olvasása közben (33.), a

Hermés motívum és témakör kapcsolódását a Varázshegyhez, élet és halál értelmét és „teológiáját”. Kétszer is leszögezi ugyan Kerényi, hogy „Mann szakértője mítoszügyekben” nem voltam (32 és 35.), mégis jogos az az érzésünk, hogy az elküldött különnyomatok, tanulmányok nem maradtak és nem maradhattak nyom nélkül.

Külön felhívja a figyelmet az elmélkedésben az entelecheia-ra, a természeti jelenségek (az ember!) önmagában hordozott belső célszerűségére, motiváltságára, s ilyen indíttatásúnak látja magát és Mann is. Mestereként említi a *Doktor Faustus* alkotóját. (A párhuzam és az önkéntelen csodálat az oka annak, hogy Goethe és Mann neve oly sokat szerepel együtt, mintegy rávilágítva ezzel a *Lotte Goethejére*.) Egy „mini” tanulmányt ír a mítosz jelentéséről, értelmezéséről, s arról, hogy mennyire különböző az ő (Kerényi) mítosz-felfogása és a korabeli Németország dinamikusan, életet alakítóknak értelmezett „igaz szava”. Ószintén bevallja, hogy a mítosz kapcsolta össze őket legjobban, de amíg Mann a mitológiát csak egynek tekintette a sok szellemi tevékenység közül, addig ő a legfőbbnek tartotta.

A Bevezető elmélkedések második darabja a klasszika-filológiára, a filológus feladatára irányul. Itt található meg nyomát Mann pszichológia felé fordulásának, amellyel – bizonyos mértékig – hatást gyakorolt Kerényire. E két elmélkedés mintegy summázata Kerényi filológia szemléletének és bevezet a tulajdonképpeni levelezésbe.

A levelezés első fele a *Regény és mitológia* címet viseli. Ez eredetileg németül jelent meg 1944 szeptemberében, majd a már említett Officina kiadásban 1947-ben magyarul. „Munkakapcsolatuk” tartalma már az első levélváltásokban megmutatkozik: „Kerényi Professzor” levelek egész sorában ragyogóan tárja fel Mann regényeinek mitológiáját, a halállal való szoros kapcsolatokat, Mann pedig a különlenyomatokra reagálva mutat új távlatokat, irányokat mindezekért „cserébe” vagy egyszerűen „csak” regényei gyökerét véli felfedezni Kerényi írásaiban (60–62.). Természetes kapcsolatok tűnik a két barát között a mitológia, különösen pedig Hermés alakja. Nem egyszerűen csak lélekvezető, élet és halál ura ő, hanem a világ, a teljesség szimbóluma is. Jól megfér alakjában és tetteiben a szerencse, a kópéság, az ajándékozás, ugyanakkor a varázslat, a sötétség, az álom bűvölete. A hermési felfogást tükrözi például Mann 17. levele, amelyben így ír: „Mert az ember mindig az után törekszik és vágyódik, hogy készen legyen és nem veszi észre, hogy alapjában véve az elkészüléssel a halál felé törekszik.” (Itt is megtalálható a kölcsönös ajándékozás: Kerényi figyelmét Mann hívta fel Hermésre, Kerényi mintegy válaszul tanulmányok sorát szentelte Hermésnek és küldte el Mann számára.) Thomas Mann életművét isteni ajándéknak tekinti Kerényi, ezt fejezi ki a Doctor Hermeticus megszólítás (77.). Való igaz: Doctor Hermeticus nem tudott szabadulni Hermés alakjától sem műveiben, sem személyiségében.

A mitológiai-poétikai tapasztalatcsere mellett helyet kapnak hétköznapi témák is a levelezésben; ezeket – az előzőkhez hasonlóan – az ott-honosság, a közvetlenség jellemzi. Ezen darabok egyik gyöngyszeme Kerényi 1939 tavaszán kelt levele (100–101.). „Európa elrablását” érezve ír szinte fájdalmas sorokat a szabadságról, az emigrációról. A politikamentes mítoszt már csak a „József” adja meg számára (1939-et írunk!) Mann folyamatosan tudósítja barátját készülő regényeiről (106.), Kerényi elolvassa az elkészült műveket, „elemzést” (például 107.) és újabb témákat küld vissza legfrissebb tanulmányaival.

A levelezés első részének figyelemre méltó darabjai a pszichológiával kapcsolatos megállapításokat tartalmazó üzenetváltások. Mann a pszichológiát – Kerényi hatásának is köszönhetően – úgy tekinti, mint eszközt a mitológiához és mint eszközt a mítosz igazi jelentésének, funkciójának visszaszerzésére és humánussá tételére a „fasiszta kódosítók”-kel szemben (109.). Mindketten lehetőséget látnak a pszichológiában, az emberi humánium megtisztításának lehetőségét.

A háború utolsó éveiben a nemzetközi helyzet miatt megritkult levelezésük. Az első részt lezáró utolsó levél formai és tartalmi szempontból is remekmű. Kerényi „levél a levélben” megoldással mondja el véleményét Wilamowitzról, a mitológiáról. Sorai háború végi, szkeptikus hangulatról árulkodnak, ugyanakkor bizakodást tükrözöek. Optimizmusa a humanista éberségére, szilárd magatartására épül.

A levelek második fele magatartás-változásról árulkodik, amely elsősorban Kerényinél tapasztalható. A Humanizmus – gyötrelmes boldogság címet viselő fejezetben helykeresés, feszült várakozás jellemzi Kerényi első leveleit. A háborút követő évek szükségszerűen magukkal hoztak egy átforgalmazást kívánó magatartást, mivel a háború alatti gondolkodásmód a megváltozott körülmények között nem volt fenntartható. Kerényiben különösen a hazai helyzet alakulásával kapcsolatban merültek fel kétségek; „vajon lesz-e hely az új Magyarországon egy olyan típusú tudós számára, mint amilyen ő” – emeli ki Lackó Miklós Kerényi sorait (17.).

E levelek témája jórészt a *Doktor Faustus* körül forog. Mann már első levelében megemlíti a regény tervét (126.) és azt, hogy a főhős „Nietzsche és Hugo Wolf sorsában osztozik” (126.). Németország jellemét és sorsát szeretné megírni, amelynek formáját legjobban egy Nietzsche-regényben tudja elképzelni (133.). Tudósítja barátját azokról a lelki-szellemi gyötrelmekről, amelyet a háború utáni Európával – benne a vesztes Németországgal – szemben érez, és ez a gyötrelme a *Doktor Faustus* írása közben csak fokozódik.

Kerényi felfokozott várakozással készült a mű kézbevitelére; egy valódi Nietzsche-regényt remélt, amely felemelő és pusztító, filozófiai és mitológiai. . . Csalódása érezhető 29. levelében, amelyben inkább már a remélt folytatásról ír, mint magáról a kész műről (168–169.). [. . .] a

Nietzsche-probléma váltotta ki közöttük 1945 után az egyetlen igazi ellentétet — írja Lackó Miklós (17.). Ez az oka annak, hogy 1947 és 1949 között a rövidebb, informatívabb levelek, illetve a képeslapok dominálnak. A „József” Thomas Mann-ja más volt, mint a „Faustus” Thomas Mann-ja. A „Faustus” Mann-ja megfáradt, megkeseredett, s ebben nagyon emberi és nagyon hermési vonásokat mutat. Egy 1953-ban kelt levelében így ír: „Sokszor elegendem van már mindemből, de túl egészséges vagyok ahhoz, hogy a halálvágy ne legyen nevetséges.” (193–194.). (Találó címet adott Gogolák Lajos a könyvről írt kritikájának: A német lélek apokalipszise. Ezt az apokalipszist élte át Mann a regény írása közben és után. Büntudatot, fájdalmat érzett Németország, a polgárság, Európa és saját sorsa miatt.) Kerényi Leverkühn/Mann önvádjára Asklépiost küldi el a szárnyaskígyóval gyógyírként. Asklépios mint élet és halál ura adekvát a Doctor Hermeticus-nak: mindkét alkatban megtalálható a derű mellett a fejezet főcímében említett hamanizmus gyötrelmes boldogsága is.

A humanizmus szinte állandó téma az 1945–55 között keletkezett levelekben. Néhány jellemző példa: Kerényi humanistabetegségről beszél és felveti a kérdést: a humanisták vajon szolidárisak-e egymással? (146–149.); Mann zürichi beszédében új humanizmusról beszélt, ezzel kapcsolatban ragadja meg Kerényit „az ember mint misztérium” (161–162.); az ember (a humanista) beteg és nehéz a gyógyulás problematikáját megoldani (171–172.). A „Faustus-konfliktus” után a levelek ismét a régi hangnemet tükrözik — bár hozzá kell tenni: a vitás kérdést kiváló regény időszakának leveleiben is szem és fül kell az egyet nem értés felfedezésére. E levelek jó részt művekhez kapcsolódnak. A *kiválasztott* megjelenése hozza meg újra a baráti–szellemi–tudósi-párbeszédet. Mann Gregorius történetében visszatér a „forráshoz” és ez Kerényi számára jó lehetőséget ad kapcsolatuk folytatására (a műről tartalom és nyelv csodájaként beszél (183.)). A *Mitológia* megírása után Kerényi újraolvassa Mann szinte minden művét, barátja mintegy „cserébe” elolvassa a *Mitológiát* és megosztja Kerényivel a mű olvasása közben feltörő gyermekkori élményeit. Ezután kezdi el írni Felix Krull történetét, amelyet ő maga nevez hermési regénynek, a művészet paródiájának (206.).

Kerényi maga jellemzi barátságukat „nem e világból való” kapcsolatként (208.). Való igaz: Doctor Hermeticus művészként és humanistaként, Kerényi pedig a „tudni nem érdemes dolgok” tudójaként egy szellemi barátság részese, amely tudomány- és irodalomtörténet, mitológia és realizmus, fájdalom és öröm. Találkozásuk és elválásuk is baráti volt, s az utóbbiban benne foglaltatott az egymást újra felfedezés reménye, a teljes egyetértésre találás.

A levelezés megértéséhez kitűnő segítséget nyújt Lackó Miklós bevezető tanulmánya. Eligazít a két életműben, kapcsolatukban, a kor szellemi irányzataiban. A fordítókat dicséri a közérthető szöveg és az, hogy mer-

tek vállalkozni egy ilyen nagy kihívást jelentő feladatra. Mindössze egyetlen apró technikai hiba csúszott be: Mann leveleinek számozásánál két 40-es számú szerepel. Talán nem lett volna Kerényi szándéka ellen való tett, ha az ő jegyzeteit egy rövid értelmező szótár egészítette volna ki, amely a fontosabb nevekről, személyekről tájékoztatta volna az olvasót.

A virágkorát élő levelezés-kiadások (Kerényi-Gulyás Pál; Németh László-Gulyás Pál) sorában mindenképpen ott a helye Thomas Mann és Kerényi Károly levélváltásának is. (Gondolat, 1989)

MÉSZÁROS TIBOR

FELTÁMADÁS

BOHUNICZKY SZEFI EMLÉKEZÉSEI

Ki emlékszik még a nevére? Olvasó aligha; hajdan oly rangos-sikeres elbeszélései, regényei eltűntek a könyvespolcokról, el a társasági beszélgetésekből, el még az emlékezetből is. Míg élt — s elég sokáig élt, 1969-ben halt meg, hetvenöt éves korában — sorsa szinte példaértékű: 45 után még megmetszől, de már a régi közönség nincs többé s az új nem arra kíváncsi, amit ő adni tud; így a fordulat éve körül elhallgat, ő nem tolakszik, őt sem keresik, elhullanak a régi barátok, egyre jobban egyedül marad. Talán e növekvő s egyre szorongatóbb magányt igyekszik a maga számára méltó módon eloszlatni vagy legalábbis ritkítani, amikor emlékei megírásába kezd. 56 után mintha neki is felderengene: számos emlékező írása jelent meg, de mindez már nem hozza vissza a megfáradt öregasszonyt az irodalmi életbe; aligha mondható, hogy nem elfeledetten halt meg.

Többé-kevésbé erről szól irodalomtörténeti utóélete is. Az Irodalmi Lexikon, ha tíz sort szán foghegyről rá — de már a Magyar Életrajzi Lexikon pótkötete negyvenet, fényképpel; a hat kötetes Akadémiai Irodalomtörténet egy meleg hangon megírt oldalnyi szöveget (B. Nagy László tollából) a Nyugat harmadik nemzedéke tagjai között. De a Magyar Remekírók huszadik századi három kötetes elbeszélésválogatása a nevét sem említi meg. Pedig a válogató Illés Endre aligha feledhette el: többször írt elismeréssel kritikát Bohuniczkyról, s az emlékiratok tanúsága szerint személyesen is jól ismerték egymást: Illésék egy nyaralójukbeli látogatása alkalmából, illetve azt földézve ír pompás arcképet Bohuniczky Szeffi Illés Endréről. Pedig már Schöpfung huszadik századi irodalomtörténetében is kapott egy igen megleghangú bekezdést; az oly lelkiismeretes Illés ezt minden bizonnyal újra végiglapozta, amikor a maga antológiáját tervezte.

Némi gonoszkodással azt lehetne mondani, hogy Bohuniczky Szefinek kissé kivételezett helye volt a magyar irodalomban mindaddig, amíg szép lány, szép asszony volt, amíg borozni, nótázni, embert szólni hozzá lehetett járni vasárnaponként; de a megérdemelnél szigorúbb purgatóriumba került, amikor már csak szegény kis öregasszony lett. Magam is ismertem, ekként ismertem meg, amikor Szabó Dezsővel foglalkoztam, Móricz Virág (aki szemérmesen segítette is nyomorában) vezetett rá a nyomára s néhány pompás délutánt töltöttem nála, meséi búvkörébe vonva. Hevesen bíztattam az írásra, így született meg emlékezéseinek első darabja, a Szabó Dezsőről szóló, amely az Irodalomtörténet 1958-as évfolyamában látott napvilágot, s utána még jó néhány; így talán volt is valami részem abban, hogy Szeffi néni emlékirói vénájára talált. Ez azonban már nem tudta kiemelni magányából s akár az irodalmi körök, akár az olvasók szélesebb körei sugarába vonni.

Nehéz eldönteni, ma sem lehet még eldönteni: vajon az eltelt húsz esztendő purgatóriuma elég volt-e ahhoz, hogy Bohuniczky Szeffi megtisztultan új írói életre támadhasson, vagy tulajdonképpen az irodalmi emlékezet limbusában sodródik árnya továbbra is, némán lobogva?

Mindenesetre: az a majd hatszáz oldalas emlékezés saját gyermekkorára, fiatalságára és írói éveire, amely *Otthonok és vendégek* cím alatt Petrányi Ilona gondozásában, a Szépirodalmi Kiadó jegyében megjelent, rendkívül alkalmas lehetne arra, hogy neve-híre újra az olvasók figyelmébe kerüljön. Igazán nem panaszkodhatunk, hogy az emlékezéseknek szűkiben lennének; az utóbbi évtizedeknek talán a legtermékenyebb műfaja volt ez, s a bő termés korántsem látszik apadni. Bohuniczky Szeffé azonban mindenképpen kiemelkedik a sorból: nemcsak azért, mert volt türelme-szemérme megírása után egy negyedszázadnyit várni, amíg nyomdafestéket látott, hanem sokkal inkább azért, mert ez a negyedszázad mit sem ártott az emlékiró mesélő művészetének: ha egyszer varázkörébe vont, többé nem ereszt, eseményről eseményre, érzelmi vihartól érzelmi szélcsöndbe, hosszan leírt, féléletre szóló barátságok plasztikus rajzától az egyes író-arcképek frapáns medaillonjaiig sodor, s az utolsó oldalon is elégedetlenkedve tesszük le a vaskos kötetet: mesélhetett volna még tovább. . .

Az író – az emlékiratíró álarcában – ezeken a lapokon diadalmasan feltámadt: megszabadulva a meseteremtés, a formabonyolítás kényszereitől, látszólag gondtalanul és mással sem törődve meséli hajdani életét, érzelmeit, barátait, s eközben az ösztönös formateremtés biztosabb kézzel munkál, mintha nagy elvek alapján nagy terveket készített volna. Méltatlan a korábbi alkotásokhoz, igaztalan az író igazi ambíciójához, mégis szinte azt lehetne mondani: ebben a múltat-idéző mesélésben talál Bohuniczky Szeffi igazi írói önmagára, tehetsége legjavára.

Ő maga emlékezését két részre osztja: „Régi napok, régi emberek” – írja az első rész élére, míg a második az „Otthonok és vendégek”. E ketté-

osztás belső s külső indokokból teljesen jogosult. Az első rész a gyermekkor, az ifjúkor, a fiatalasszony kora; dunántúli birtok, nagybirtok, puszták, úrikisasszony-lét a parasztság közvetlen közelében, majd zárdai iskola, s az anya akaratából létre jövő házasság után fényes otthon Csurgón, ahol az ifjú férj tanár s ahol az eleven fiatalasszony elkezd ismerkedni a modern irodalommal s annak szenvedélyes hívévé lesz. Kezdetől fogva írogat, de annak még sem sok láttatja, sem sok fogamatja: a gyermeklány versei „ékitik a helyi sajtó hasábjait”, de a fiatalasszony próbálkozásaira csak Ignótus bátorító sorai (s nem a nyomdafesték fanyar illata) felelnek.

Az első rész legnagyobb hányada egy mesés, eltűnt világ légkörét, eseményeit, érzelmeit és gondolatait elevenítik fel. Nem véletlen: modellszerű, hogy a gyermekeleányka Balatonfüred sétányain még találkozik Jókai Mórral s az szót is vált vele; Bohuniczky Szefi fiatalkora még Jókai korába, világába ereszti gyökereit, onnan meríti ideológiáját, erkölcsi normáit. A család élete azonban nem Jókai-regény, korántsem oly szélsőséges és annyira fordulatos; tán inkább P. Szathmáry Károly tollára való. Az apa hiába kitűnő mezőgazda és végtelenül tisztességes ember, a kisnemesi középbirtok kicsúszik a lába alól s nagybirtokok pusztáin gazdatisztté kénytelen válni, hogy ott is emberként, szakemberként megállja a helyét. Az úrikisasszony Szefique játszótársai béresgyermek (saját testvérei mellett), gyermeki mitológiájában összefonódnak a béresasszonyok, cselédasszonyok meséi, rémtörténetei az este, lámpagyújtás után órákon át tartó családi Jókai-olvasással, annak a történeteivel – s hamarosan a magának is mohón olvasó kislány saját élményeivel. Bohuniczky Szefi emlékeiben ez a világ szilárd, stabil világ (furcsa módon, annak ellenére, hogy ekkor s itt csúszik ki a lábuk alól a „saját” talaj s válik apja önálló középbirtokosból értelmiségi bérmunkássá), mert normái, szabályai, erkölcsé, egész ideológiája (amit akkor nem ennek, hanem „lelki berendezéskedésnek” hívtak) szilárd volt, változhatatlannak látszó.

Ez a változtathatatlan, a rendiségből elevenen örökölt világ határozza meg a gyermek s a süldő lány életét – sőt tovább; hiszen a fiatal lány oly mindennapos drámája is ebből fakad. A bálózó Szefi beleszeret egy hadnagyba s az is öbelé; anyja azonban ellenzi a házasságot s meg is akadályozza, hogy inkább a maga-választotta csurgói középiskolai tanárhoz adja a lányát, dúsan kistafirozva. Ezen egy pillanatra elelmélkedhetünk: lám, Bohuniczky-mama egy csöppet sem volt Gyurkovits-mama, ösztönösen már nem a múlt századi középbirtokos értékrendje, hanem egy újabb dolgozott benne, amelynek skáláján a fix fizetések értelmiségi magasabban állt, mint a kardját csörtető csinos fiú. Hogy Szefi boldog lett volna-e a maga választottjával, nem tudhatjuk; hogy nem lett igazán boldog a mama választottjával, arról szól valójában ez az egész vaskos könyv. Mert Maller Dezső igen derék ember lehetett s művelt is – de a két fiatal nem volt szerelmes egymásba s együttélésük elég hamar egymás mellett éléssé változott; a há-

zastársi kapcsolat barátsággá. De ez a barátság elég erős volt ahhoz, hogy – ha nem is viharok nélkül – a két embert együtt tartsa minden sorsfordulaton keresztül, halálig.

Ebbe persze a történelem is belesegített. Mert ez a szilárd, változtathatatlan hitt világ az első világháború csapásai alatt összeomlott; s ezt az összeomlást a forradalmak s az ellenforradalom kaotikus rángása fejezte ki mindenki számára érthetően. Bohuniczky Szefi férje, Maller Dezső zsidó nem volt, de szabadkőműves és haladó gondolkodású igen: 1919 tavaszán még valami kommunista fejtágítón is részt vett. Ez bőven elég volt ahhoz, hogy az ellenforradalomban önmagukra talált csurgói hatalmasságok hajszát kezdjenek ellene: menekülniök kellett. Pestre mentek, „a nagyváros dzsungelébe”, s az addig kényeztetett körülmények között élő kisvárosi úriasszony az értelmiségi létbizonytalanság margóján tengődő intellektuellé vált rohamosan.

De azért álljunk meg itt egy pillanatra: az író számára ez a világ, amit eszmélésétől meneküléséig, huszonöt éves koráig megélt, volt a termékeny világ, amelybe tehetsége gyökereit eresztette; mindmegannyi novellája, regénye emberi humusza itt, a puszták s a dunántúli kisváros emberi faunájában található. Későbbi, nagyvárosi és művészvilágbeli élményei, tapasztalatai az író sokkal kevésbé táplálták; annál inkább az emlékirót.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire megváltozik a világ 1920-szal Bohuniczky Szefi körül. Menekültté lesz, a szó minden értelmében. Ettől kezdve, szinte negyedszázadon át albérlőkké válnak, ők, akik fiatalkorukban kétszintes, fényes saját házat bírtak Csurgón, személyzettel; a hajdani háztartás csak Szefi emlékezetében él, hogy időnként maguknak s barátaiknak pompás vacsorát rittyentsen belőle; de kedvét, kedélyét, életigenlését egyikük sem veszíti el. Bohuniczky Szefi igazi területe az emberi lélek, nem a társadalom; valószínűleg ez magyarázza, hogy sokkal kevésbé foglalkozik az eseményekkel, mint az emberekkel.

S hadd tegyem hozzá mindjárt, hogy ez különös báját is adja az elbeszélésnek; annyi társadalomtudományi fejtegetés, mélységek, magasságok és főként laposságok után szinte üdülés az az eredendő asszonyi magatartás, amely e sorokban megnyilatkozik. Ha a történelem földönfutókká tette őket, Bohuniczky regisztrálja, de nem sokat foglalkozik vele: figyelme a teendőkre irányul, hogy mentse a menthetőt, megteremtse a megteremtethetőt.

Pest városába érve, hamarosan bekerülnek a húszas évek elejének irodalmi fókuszába: a Centrál kávéházba. Ma nincs semmi, amihez a hajdani Centrál szerepe, funkciója hasonlítható lenne. Valóban az egész magyar szellemi élet találkozóhelye volt, költők és tudósok, komcsik és ébredők át-átköszöntek egymásnak vagy éppen feltűnően nem köszöntek, de – mindnyájan ismerték, számon tartották egymást, sőt sokszor átültek egymás talához.

Ha Bohuniczky Szefi egyebet sem tett volna, mint hogy érzékletesen megelevenítette emlékezéseiben a Centrál légkörét, világát, ez már önmagában is nagy érdeme lett volna. De sokkal többet tett: lelkeséggel és maliciával, frői leléklátással és szépazonosi emberszólással a kor számszámátalan alakját eleveníti meg, teszi szinte az utókor kortársává, ismerősévé. E nagy, történetekbe, anekdotákba font portrék közül a „legreprezentatívabb” talán éppen Szabó Dezső és Móricz Zsigmond portréja. Szabó az élet egy lezárt szelete, tele színnel és furcsasággal, elkáprázással az író verbális tűzijátékai fölött és sajnálkozással eltékozolt tehetsége iránt; de Móricz képe végigkíséri az egész történetet, mintegy mitikus apa-figurává nő, az író lelki apjává – annak ellenére, hogy igazi intimitás sosem alakul ki közöttük, ellentétben számos más író-családdal.

A sok közül kettőt említenék meg: Szabó Dezső árnyékában Bodor Aladár nagyszerű figuráját, a kissé habókos, de oly szeretetreméltó „tragikus tücsköt” (Szabó Dezső gúnyszava szerint), s az önmaga árnyfigurájából felnövő nagyszerű kritikust, Schöpflin Aladárt és családját, akivel Mallerékat szoros barátság fűzte össze, míg a női pletykák árkat nem ástak közöttük. Schöpflinnek ehhez hasonlóan mély és színes arcképét a magyar irodalomban nem ismerem: ha a Móricz-portré, amelyet Bohuniczky fest, szóbeli visszatükrözése Rippl-Rónai nagyszerű Móricz-portréjának, az általa rajzolt Schöpflin-kép méltó pótlója és helyettese a soha nem készült Rippli-arcképnek. Ez, ezek – s mennyi van! – valahány irodalomtörténeti kincs és időtálló frői remeklés.

Az arcképek hitelességének nem a legkisebb biztosítéka, hogy Bohuniczky nem próbálja utólag irodalomtörténetivé kozmetikázni az életét, tapasztalatait. Mindenki úgy s annyira szerepel, ahogy s amennyire életükben is szerepet játszott. Így Móricz hatalmas figurája mellett (aki hamar ráértzett Bohuniczky sajátos tehetségére s mindig írásra bátorította) Babits alig-alig tűnik fel; József Attila nem is létezik a számára s Szabó Lőrinc alakja is tán, ha egyszer átimbolyog a Centrál-kávéházon. De Kosztolányi és Pethő Sándor, Apponyi Albert és Mikes Lajos, Király György és Osvát Ernő, Farkas Zoltán és Bajcsy-Zsilinszky Endre s még oly sokan mások elevenednek meg ezeken a lapokon. Nem utolsósorban – s a könyv utolsó harmadában-negyedében – az utánuk következő, velük együtt sorjázó nemzedék: első-sorban Németh László és családja, akivel közelebbi barátság fűzte össze, meg még annyian: Halász Gábortól Pap Károlyig, Tersánszky Józsi Jenőtől Erdélyi Józsefíg. Valamennyi csak annyi helyet kap a könyvben, amennyi helye az író életében volt; de ez a hely elég Bohuniczkynek arra, hogy kényelmesen megfesse alakját, minden sajátosságával, vonzó tulajdonságával és bolondériájával együtt.

E gazdagon jellemzett portrék közül két alak emelkedik ki – kettő, akikhez az író-nőnek intenzív érzelmi köze volt. Az első Czákó Ambró, a kiugrott papból lett szabadgondolkodó filozófus, a bátor és színvonalas

Független Szemle hajdani szerkesztője, akivel Szefinek viharos és bonyolult szerelmi viszonya volt, aki miatt kis híján hátat fordított a hazának és a magyar nyelvnek (Czakó ugyanis emigrálni kényszerült a húszas években). A másik Brouwer, a holland matematikus, akivel élete egy későbbi korszakában találkozik, s akivel szintén évekig húzódó, ritka találkozásokban kielégülő-fellobbanó szerelme volt. Ha hihetünk Bohuniczky írói világának, akkor a kettő közül a Czakóhoz fűződő kapcsolat volt a mélyebben szántó, embert-lelket-próbálóbb; bár a Brouwerral eltöltött idők nagyon hozzásegítették ahhoz, hogy önmaga sorsán felül emelkedjék, önmaga legmélyebb valójára találjon. És mégis-mégis: míg Brouwernak eleven és plasztikus képét tudja adni, aki „szinte megszólal” az olvasó lelkében is, Czakó alakja igazán nem emelkedik fel a papírról, sőtét sziluettként bolyong az író élete margóján. Úgy vélem, ez inkább annak a jele, hogy a Czakó-szerelme volt a valóban húsba vágó, sors-fordító: mindvégig túl közel volt az alakja, hogysem megírható lett volna igazán. Kár, mert Czakó önmagában is megérdemelné, hogy egyszer megalkotójára-megörökítőjére leljen: azt hiszem, a századforduló magyar értelmisége egyik legjobb típusának szinte modellfigurája, aki hívja a beleérzésre képes író tollát.

Aligha kaphatnánk jobb útikalauzt Bohuniczky Szefi emlékezésénél arra: milyen volt a húszas-harmincas években embernek, értelmiséginek, művésznak lenni Magyarországon. S van ennek a beavatott vezetővel folytatott utazásnak egy olyan tanulsága is, amelyet az író bizonyosan nem akart – valószínűleg ő maga nem is látott át.

Bohuniczky Szefi és a férje fiatalágukat Csurgón élék, szenvedve a kisváros kisszerűségétől, az ottani értelmiségiek értelmiség-ellenességétől. Menekülnek innen, így kerülnek a nagyvárosba, a magyar szellemi élet szélére, majd hamarosan a közepébe. És mégis-mégis: ez a nagyvilági és szellemi élet kereteiben, formáiban milyen kisszerű: alig különböztethető meg a kisváros társadalmi életétől. Fenyő Miksáékon keresztül érintkezik a nagypolgárság, a pénz-arisztokrácia előttük egyébként zárt világával, gyermekkori emlékeiken át a paraszti világgal, de érzelmileg mindkettő végül is zárt marad előttük, maguk megmaradnak maguk között, egy mértékkel sűrűző-borozó, népdalozó-cigányozó kisközösségben. Mintha csak egy vidéki város intelligenciájának a képét látnánk.

Ez talán meglepő; de bizonyos, hogy hiteles. És Bohuniczky Szefi egész emlékiratának ez a legvonzóbb sajátsága: sokszor meglepő, de mindig hiteles. Ha ma s a jövőben valaki valaha képet akar alkotni magának arról, milyen is volt a magyar szellemi élet, a magyar írók eleven világa a húszas-harmincas években Magyarországon, sehonnan ezt elevenebben, életszerűbben meg nem tudhatja, mint Bohuniczky Szefitől, aki e kornak jelentős aktora és párját ritkító tanúja lett.

* * *

Végezetül néhány szót a könyvről is. Petrányi Ilona kismonográfiával felérő bevezetőben idézi fel Bohuniczky Szefi és művei emlékét, jelentőségét, kapcsolódásait, valóban „bevezeti” a mai olvasót egy tegnapi író vilá-gába. A Szépirodalmi Könyvkiadó és az Alföldi Nyomda színvonalas, izléses, egyenletes munkát produkált – külön említésre méltó, hogy a könyvben úgyszólván nincs sajtóhiba. Mondhatni, hogy ez a dolguk, ez természetes; de sajnos olyan világban élünk, hogy ritka lelkes dicsérettel kell megemlékezni arról, ha valaki, valakik a kötelességüket figyelemmel, szeretettel teljesítik. Ugyanez vonatkozik Zsoldos Vera kötésére, borítójára is.

De nem lehet szó nélkül hagyni a kiadó egy, szerintem súlyos mulasztását, amelyet, ha egyedi eset lenne, nem említenék. Azt ti., hogy ez az emlékezés-kötet (*ez is!*) mutató nélkül jelent meg. Lehetetlen állapot ez; s a költségsökkentés nem lehet az oka, annyira jelentéktelen összeg egy névmutató a teljes könyv előállítási költségeihez képest. Márpedig most már rendszeresen jelennek meg emlékezések, gyűjteményes kötetek név- (és indokolt esetben tárgy-) mutató nélkül. Tudom, ennek a torz ideológiája az, hogy ez „nem tudományos kiadvány, az olvasónak készült”. Nem hiszem, hogy az olvasót örömeiben a legkevésbé is zavarná, ha a könyv végén névmutató lenne; de őt is nagy mértékben segítené, ha – saját öröme vagy másoknak példálózva – vissza akar keresni valamit. Be akarunk lépni Európába? Alig hiszem, hogy a Lajtán túl akadna magát valamire tartó kiadó, aki egy ilyen jellegű emlékezés-kötetet névmutató nélkül közre bocsátana. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.)

NAGY PÉTER

OROSZ ÍRÓK MAGYAR SZEMMEL III. (1920–1944)

„Oroszországot ésszel föl nem éred,
Oroszországban hinni kell”

Tyutcev

A művelődési miniszter rendeletére, a Tudományos- Szervezési és Informatikai Intézet támogatásával, 1989-ban megjelent az *Orosz írók magyar szemmel* című egyetemi segédkönyv III. kötete.

Több mint fél évszázad távolából hihetnők: az orosz irodalom magyarországi fogadtatásának dokumentumai mindössze olvasmányos kuriozítás-

ként jelennek meg előttünk. Az idő és a gondolat jócskán túlhaladta az egykori értelmezések, elemzések, magyarázatok és alkotói portrék hozamát – és mi, az „okos utódok” jólesően nyugtázhatjuk saját tudás-többletünk fel-emelő érzését.

Hihetnők, holott. . . Elég csak végignézni, olvasgatni, tanulmányozgatni az *Orosz írók magyar szemmel III.* kötetét, hogy megelőlegezett önbizalmunk meginogjon és belássuk: elődeink, költők, írók, kritikusok, jogászok és teológusok, nyelvészek és gyakorló papok – bizony, bizony példát mutatnak nekünk, bizonyos kérdések felvetése és interpretálása terén pedig (vallás- és -társadalombölcselet) jóval előttünk jártak. Igyekeznünk kell, hogy behozzuk több mint negyven esztendő lemaradását, hogy megközelítő szakavatottsággal próbáljuk meg értékelni az „orosz gondolatot”.

Előttünk jártak abban is, hogy *saját*, közhelyektől mentes, a gondolkodást beszűkítő egysíkúságot nélkülöző közelítéseiket maximálisan vállalták, aminthogy azt is, hogy saját idejükben és közegükben vagy az utókorban megmérettetnek.

Vállalták, nem is titkolva érzelmi, hangulati kötődéseiket írókhoz és műveikhez, sőt személyes elfogultságaikat is.

Egyetlen szerzőt nem vádolhatunk meg azzal, hogy munkájának irányát egy, bármilyen előregyártott teória sémáinak lekottázása határozta meg. Egyszóval – mentesek ezek az elődök mindattól, ami a II. világháború utáni négy évtizedben oly gyakran jellemezte és minősítette az orosz irodalommal behatóan foglalkozók munkásságát . . . is.

A Dukkon Ágnes vezette szerkesztői gárda jelenlegi válogatásának ez a legnagyobb tanulsága. Számos érdeme mellett, persze, amelyek közül az egyik legszembeötlőbb, hogy nagyteljesítményű fényshóró ragyogásával világít rá a két világháború közötti magyar irodalmi közélet pezsgő valóságára, a gondolatok és tudományos vizsgálatok változatosságára, színességére.

Az esetleges kételkedők is meggyőződhetnek: európai szinten alkotó, európai kultúrán nevelkedő és azt gazdagító személyiségek fordultak nagyfokú érdeklődéssel az orosz irodalom, három nagy egységre osztott (XIX. századi, századelői és a 20-as 30-as évekbeli) szakaszainak üzenetéhez és törekedtek megfejteni azok, az egész civilizált világra gyakorolt óriási hatásának kiváltó okait.

Dukkon Ágnes „Bevezetője” korrekt, összegező és eligazító munka. Önálló koncepciót tükröző írás. Nyolcvannyolc magyar szerző tanulmányait, cikkeit, recenzióit, esszéit kísérli meg sikeresen úgy összefogni, hogy azokat a kor világirodalmi közegében helyezi el.

Hatásos és elismerésre méltó módszer ez akkor is, ha önként kínálkozott a forrásmunkák alapján.

Az egykori magyar szerzők ugyanis széles körű világirodalmi tájékozottság birtokában közelítették meg az orosz írók műveiben fellelhető egyetemes értékeket, méltatták és analizálták filozofikus és művészi hozamukat.

Már a megelőző, hasonló célt kitűző kötetben (1983, 1985) tapasztalhattuk, hogy igen sok mű német, francia nyelvű közvetítéssel került át hozzánk, mígnem lassan kialakult egy, a közvetlenül az orosz nyelvből fordítók csapata.

Itt is ennek vagyunk a tanúi. Főleg az „új orosz irodalom”, a szerzők jelenének a terén, ahol is egyszerre több csatornán át tájékozódhatott a magyar értelmiség; a Nyugat-Európában megjelenő gyűjteményes kiadások és ismertetések, a Szovjetunióból illegálisan becsempészett könyvek és a magyar könyvkiadás egyaránt hozzájárult a viszonylag széles körű elterjedéshez.

A bemutatásra kerülő negyedszázad hazai szerzői megközelítőleg egyforma intenzitással foglalkoztak az orosz irodalom, e kötetben interpretált mindhárom szakaszával. A klasszikusok és a századelő művei és alkotók néhány elmélyült, számunkra az új gondolatok egész tárházát nyújtó tanulmány és esszé formájában csakúgy jelen vannak, ahogy rövidebb és felületesebb évfordulós írás vagy egy-egy bemutató kapcsán megjelentetett recenzió, sajtókritika soraiban.

Vitathatatlan, hogy a klasszikusok között Dosztojevszkij áll a fókuszban. A legjobb elemzések Laziczius Gyula, Sinkó Ervin, Ujszászi Kálmán, Varga Béla, Vatai László írásai. Főlényes tudásanyaguk alapján, Kierkegaard, Heidegger, Bergyajev művei ismeretében számos olyan mozzanatra bukkantak Dosztojevszkij tanulmányozása során, amelyeket csak évtizedekkel később közelít meg a nagy író saját hazájának egy-két tudósa is.

Tolsztojnak már minden művét lefordították magyarra ebben az időben. Így semmiképpen nem hat a nóvum varázsával. Az érdeklődést ismét felkelti viszont az 1928-as születési évforduló. Olyan különböző folyóiratok méltatják újra, súlyának megfelelően, mint a Nyugat, a Széphalom, az Új Idők . . . a 100%. A harmincas években kissé gyérebben emlékeznek rá, a negyvenes évek elején Halász Gábor kitűnő esszéje ad ismét róla hírt.

Gogol népszerűségéről lefordított műveinek nagy száma tanúskodik. Jó érzékkel mondja Dukkon Ágnes, hogy fordítói többségükben kárpátaljai és erdélyi születésűek, ami ennek a népszerűségnek egy „irodalmon kívüli motívumáról” is árulkodik; „a fordítók szülőhelyének és az orosz provinciáknak feltételezhetően hasonló a légköre: lefojtott életű kisemberek világa, lassú sodrású élet, mélabúra, megadásra hajló lelkek”.

Feltűnően sokszor találkozunk mind a századvég, mind a századelő alkotóinak arcképfestése során az „orosz lélek”, az „oroszság” fogalmának a boncolgatásával. De még például Majakovszkij portréjának bemutatása sem nélkülözi a személyes sors megrajzolásának folyamán az olyan „tipikus” orosz alakokkal történő hasonlatosság megállapítását mint Turgenyev

Bazarovja (Kassák Lajos: Forradalmi költő vagy a forradalom költője) vagy (Szabó Lőrinc értelmezésében: „Hiúságból tetted Majakovszkij?”) párhuzamba állítása egy Dosztojevszkij-regényből kilépett, életre kelt hőssel.

A legszembeötlőbb az orosz írók és alakjaik során a „profetikus”, a „próféta”, a „démoni erő”, az „orosz lélek expanzivitása” stb. szavak és szókapcsolatok használata. Csak egyetlen példa: Szekfű Ferenc 1922-ben írt *Andrejev Leonyid utolsó munkája* című, a Kékmadárban publikált esszéje az író utolsó, befejezetlen regényéről *A Sátán naplójáról*:

„Ez az orosz lélek expanzivitása. Csöndes, megbékélt millióiból születnek a felajzott Raszkolnyikovok, Andrejevek, Gorkijok, és a lehangolt nagy lemondók, a világboldogító Tolsztoj, a némaságban ijesztő Verescsagin, és mindnek együttes kifejezője az orosz muzsika. Gondolatokból itt rögeszmék, hangulatokból bűnök lesznek, válságokból lelki katasztrófák, a kis és nagy tragédiák az »ÉN« és az emberiség, egy kis világ és a nagy mindenség katalizmája. Hátterük, világitásuk pokoli sötétség és túlvilági fényesség.”

Csehov legavatottabb értője a jelzett időszakban nálunk Honti Rezső, aki világirodalmi párhuzamokkal bontja ki az író realizmusának jellegét, Dosztojevszkijjel és Tolsztojjal összevetve pedig a három író ábrázolásmódjáról nyújt kiérlelt gondolatokat.

A tágabb, messzebb-látó ismereteknek szép példája az orosz vallás- és -társadalombölcselek (Szolovjov, Bergyájev) munkásságát feltérképező vállalkozások bármelyike. Különös fontosságúak ezek, az esetenként személyes félreértelmezésektől sem mentes írások (Bíró Bertalan Szolovjov „tökéletességét” mindenekfölé emelő munkája. . .) most, amikor végre a magyarul olvasók is újra eljuthattak a legközelebbi múltban (1988) az orosz gondolkodókat és azok Európára tett hatását is taglaló Vigilia kiadványhoz és a Századvég füzetek 5. számához.

1929-ben Laziczius Gyula, nyelvész, író és közíró már megállapította: „. . . az orosz bölcselet már pótolja a százados elmaradottságot, és művelői az európai gondolkodók vezető csoportjában haladnak.”

Az eltelt évtizedek ezt a megállapítást világszerte csak nyomatékositották. Azt nem feledhetjük, hogy (e kötetben is helyt kapó) Hamvas Béla is nagyra becsülte és bizonyos értelemben tanítójának vallotta az orosz valásbölcselek kiemelkedő képviselőit.

Kifejezetten élményadóak a kortárs „új orosz irodalomról” hírt adó írások. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a szemléletmódjukban egymástól messzemenően különböző eszmefuttatások legalább annyira tükrözik íróik művészi, politikai hitvallását, mint a kiválasztott szovjet-orosz alkotókét.

A hosszasan sorolható nevek mellett, érzékenyen letapogatható néhány név hiánya is (Mandelstam, Bulgakov. . .), amelyek majd csak századunk

hatvanas éveiben kapcsolódnak ismét be az orosz irodalom nagy áramlatába.

A terjedelmes, több mint hatszáz oldalas kötetet hasznosan egészítik ki a szükséges tárgyi és névmagyarázatok, a folyóiratok jegyzéke és a névmutató.

Egészében véve egy igen hasznos, elgondolkodtató és minden érdeklődő számára igazi élményt nyújtó munkának örülhetünk. Szeretnénk, ha a továbbiakban egyetlen kutató sem kerülné meg, aki érdekelt a kérdéskörben. (Tudományszervezési és Informatikai Intézet, 1989.)

URBÁN NAGY ROZÁLIA

DOBOSSY LÁSZLÓ: GONDBAN, REMÉNYBEN AZONOSAN

Dobossy László annak az esszéíró nemzedéknek az egyre fogyó képviselői közé tartozik, akik az irodalomtudományt még nem – az egyre szűkülő illetékességi kört vállaló – szaktudományként művelik, hanem az irodalomról szólva, az élet nagy etikai kérdésére is választ keresnek. Az irodalmat az egységesnek felfogott kultúra részeként értékelik, s így látásmódjukat a más tudomány- és művészeti ágak (nyelvészet, történelem, zene stb.) területéről származó átfogó ismeretek is gazdagítják. Ugyanakkor – a szó nemes értelmében – filológusok, akik mélyen tisztelik az apró tényeket, adatokat, amelyek a tág horizontra kifutó gondolatok alapjául szolgálnak, hiszen „rozoga pilléreken ingatag a híd” – ahogyan az *Előítéletek ellen* című korábbi könyvében vallja szerzőnk a filológjáról.

A konkrét tények és az általánosító gondolat kettősségére már a jelen kötet írásainak – gyakran kettős – címei is felhívják a figyelmet: Állandóság és változás, Költőisors Közép-Európában – Karel Hynek Mácha, Elnöki látogatás a jó palócoknál – Példázat a demokráciáról stb.

A tematikailag igen változatos írások a kötetben négy témakörbe sorolódnak: Párhuzamok mentén (régebbi cseh irodalom), Masarykról magyar szemmel, Távlatok felé (20. századi cseh irodalom és történelem), Emlékek (kortársokról, pályatársokról). Az írások egy részében a tanulmányjelleg (Társadalom és irodalom a századfordulón, Masaryk-írások), más részében a személyes tapasztalatok esszészzerű feldolgozása (Comenius feltevélezett magyar származásáról, A barátság rejtett ösvénye), ismét másokban az ismeretterjesztés – sokaktól méltatlanul lebecsült – nemes fel-

adata áll előtérben (A másik Čapek, Egy modern klasszikus Jaroslav Seifert stb.).

A kötetet szép, tartózkodóan lírai hangvételi visszaemlékezés foglalja keretbe, amelyben a szerző fiatalkori franciaországi, valamint a müncheni paktum és a bécsi döntés idejének Csehszlovákiájában, majd a visszacsatolt Felvidéken szerzett tapasztalataiból kiindulva a népek, nemzetek önértékelésének buktatóiról, a történelmi helyzetváltozások hullámhegyeiről-völgyeiről elmélkedik. Rokonszenve mindig a gyengéke és az alulmaradotaké, ugyanakkor elutasít minden látszatnagyságot, hatalmi gögőt és pöffeszkedést. Ezért tudja megrendült együttérzéssel szemlélni harmincnyelcőszen a Szudéta-vidékről kitelepített csehek zavarodott kétségbeesését:

„Most itt, a csehek sorsán át látom, mi történhetett a mi tájainkon Trianon után, s mily roppant méretű volt az akkori magyar tragédia.” (216.)

És ugyanezért vált ki belőle undort a Felvidéket előzőnlő anyaországi magyar tisztviselők pökhendi úrhatnomsága és a helyi lakosságot lekezelő nacionalizmusa. Élesen megkülönbözteti a humanista és a nacionalista ember szellemi-erkölcsi magatartását:

„A humanista együttérzéssel közeledik a másik nemzet megpróbáltatásaihoz, főként pedig igyekszik megszeretni, élvezni és csodálni időtlen értékeit, amelyekről a nacionalistának – anélkül persze, hogy ismerné vagy ismerni akarná őket – csak lenéző szava, megvető gesztusa, elutasító indulata van.” (219.)

Ez a szemléletmód, amely az egész kötetre jellemző, nemcsak közvetlenül, gondolatilag kifejezve jelenik meg, hanem a tárgyalt jelenségekkel kapcsolatos állásfoglalásban is. Éppen a szomszédainkkal való jó viszony érdekében egyik fél oldalán sem hallgatja el a sokszor fájó, vagy éppen csak zavaró, netán bosszantó tényeket. Vallja, hogy

„kelet-közép-európai népeink békés együttélésének egyengetése végett elsődlegesen kívánatos a közös múlt minden mozzanatának – a kedvezőknek éppúgy, mint a kedvezőtleneknek – a pontos megismerése.” (176.)

Bár ebben a kérdésben nem teljesen egyértelmű a szerző álláspontja, hiszen nehéz eldönteni, mi használ inkább a kölcsönös megértés ügyének: a korábbi ferdeségek nyílt feltárása, ami kikerülhetetlenül a félig hegedt sebek felszaggatásával jár együtt, vagy annak kiemelése, ami összekapcsol: „Ha csokorba kötnék e irodalom virágait” – írja Dobossy a cseh irodalomban előforduló magyarellenes megnyilvánulásokról –

„ugyancsak csodálkozhatnánk nemzeti tulajdonságaink torzított vonásain, az álnokságtól a kegyetlenkedésig. Mi azonban — nagyon érthetően — mindig azt keressük, ami összeköt, s — valóban indokoltan-e? — abban a hiszemben, hogy amiről nem beszélünk, nincs is, a feledés fátylát borítjuk mindarra, ami pedig hosszú évtizedeken át mérgezte életünket s aminek miazmái továbbélnek és fertőznek közöttünk (esetenként bennünk is).” (95.)

Szerzőnk tárgyilagos szemléletmódját jellemzi az az árnyalt Masaryk-kép is, amelyet — a kortárs magyarok jó részéről érthetően nem kedvelt, a csehektől pedig az utóbbi negyven évben majd végig sűrű hallgatásba burkolt — filozófus-elnök személyéről fest. A cseh kérdéstől a magyar kérdésig című tanulmány Masaryknak a nemzeti problematikával kapcsolatos gondolati fejlődését, valamint a magyar kérdéshez való viszonyának, a politikai helyzetváltozással összefüggő, pozitív irányú változását követi nyomon. Dobossy nem hallgatja el Masaryk nézeteinek és politikai tevékenységének a magyar nemzeti szempontból sérelmes vonásait, valamint személyiségének a hatalom csúcsán bekövetkezett bizonyos torzulásait, ugyanakkor finom érzékkel tapintja ki az e jelenségek mögött meghúzódó szellemi-pszichikai indítékokat, valamint azokat a helyzeti meghatározottságokat, amelyek etikai szempontból, e kétségtelenül kiemelkedő politikus és gondolkodó tevékenységét nemegyszer beárnyékolják. A tartózkodó elismerés és a tárgyilagos kritika erővonalaiából kirajzolódó képet tovább árnyalja a szlovákiai magyar fiatalságnak, főleg a sarlósoknak az elnök személyéhez és nemzetiségi politikájához fűződő viszonya.

Az évtizedek távlatából már jelentőségében erősen megfakult eseménynek — Masaryk palócföldi látogatásának és sajtóvisshangjának — aprólékosan részletező taglalásából ismét fontos általános problémáig jut el a szerző. Érzékletesen mutatja be azt a folyamatot, ahogyan a szubjektív jószándék a sokfelé húzó politikai érdekek őrlőmalmában szinte felismerhetlenségig eltorzul.

„[. . .] aki — ilyen vagy olyan meggondolásból — politikai cselekvésre vállalkozik, a fennkölt (vagy annak hitt) eszei célokat sem közelítheti meg másképp, csupán a valóság közegén áthatolva, vagyis megalkuvások árán?”

— teszi fel a kérdést. (146.)

Az immár nyolcvan éves Dobossy professzor még ma is egyike azon keveseknek, akik nálunk a cseh és a szlovák kultúrában végbemenő — az utóbbi időkgig szinte csak rezdülésnyi — változásokat nyomon követik, és szinte naprakészen reagálnak minden új, odaátról jövő vagy hazai megnyilvánulásra. Az értékes, nagyigényű vállalkozásokban is észreveszi és szóvá teszi a koncepció hiányosságait vagy a hamis szemléletnek tett engedelmé-

nyeket (Kapcsolatok, párhuzamok), ugyanakkor a sablonban és a frázisban is kitapintja az előremutató csírákat (Egy nemzet a múltjára hajol).

Dobossy László kötetében mindig kiemelkedő helyet foglalnak el azok az írások, amelyek neves pályatársaknak, a szomszédos népekkel való barátságunk fáradhatatlan – olykor már-már méltatlanul elfeledett – munkásainak alakját, áldozatos tevékenységét idézik fel. A mostani kötetben igen szép, elemző visszaemlékezést olvashatunk a hajdani nagy példakép és jóbarát Balogh Edgárról, valamint a tragikusan kettőtört pályájú kiváló folyóiratszerkesztő és irodalomtudós Gál Istvánról. Egy rövid vázlatban felvillantja az életutak másik lehetőségét is: a nemzetközi pénzvilág csúcára felkapaszkodott hajdani osztálytársét, amelynek irigylésre méltó felszíne alatt üresség és meghasonlottság rejtőzik.

Dobossy László immár egy emberöltőnyi időn át vallja megingathatatlanul a kelet-közép-európai népek egymásrautaltságának és a jobb megértésre törekvés szükségességének az eszméjét, s bátran állíthatjuk, hogy a Balogh Edgár jellemzésére írt szép szavak szerzőnkre is ráillenek:

„[. . .] tiszteletreméltó jóhiszeműséggel rendületlenül bízik a Duna-völgyi népek szükségszerű egymásrautaltságában, az előbbutóbb megvalósuló őszinte párbeszédben, megbékélésben, a miázmás előítéletek feloldódásában s az utánunk jövő és a tőlünk is tanuló nemzedékek testvériesülésében. . . ” (196.)

Ez a rendíthetetlen hit Dobossy könyvének legfontosabb üzenete, s ha lesznek nemzedékek, amelyek az elkezdett, áldozatos „hídépítő” munkát folytatják, akkor reménykedhetünk, hogy a közép-európai utópia egyszer majd valósággá válik. (Gondolat Könyvkiadó, 1989.)

HEÉ VERONIKA

AURÉLIEN SAUVAGEOT: MAGYARORSZÁGI ÉLETUTAM

Egy fiatalember drámája. Idő: nyolc esztendő a század békésnek mondott húszas-harmincas éveiben. Hely: de hiszen épp ez a dráma! Született Konstantinápolyban; apja francia, anyja vallon, gyermekkorát a török nagyváros angol kolóniájában tölti. Középkorú Párizsban végzi, az egyetemen, az École Normale Supérieure elitcsapatának is tagjaként germanistának készül és skandináv nyelvekre szakosodik, de harmadéves, amikor professzora, a híres Meillet a finn-ugor nyelvek tanulmányozására irányít-

ja, minthogy oszmán-török ismeretei, valamint svéd tudása a finn közvetett, majd közvetlen elsajátítására jelölte. Uppsalában, majd Finnországban tanul, de jóval korábban meghatározott állomása a budapesti Eötvös Kollégium, hogy onnan, idővel, a párizsi Keleti Nyelvek Főiskoláján az önálló tanszék munkáját megindítsa.

Ez az útiter is jelzi, a fiatal Sauvageot személyes drámája csakugyan maga a hely. Mintegy három éves „bonyodalom” során alaposan megtanult finnül s immár szorongó szívvel az addig „mongolok”-nak tudott magyarok fővárosába készül. Szíve még az ó-izlandi sagákért fáj, amikor csupán anyja vigasztalja: de hiszen 1900-ban Konstantinápolyból Párizsba utazott karon ülő kislányával s az akkor még három esztendő, leendő szerzővel s épp Budapesten át kellett szállni, egy ismeretlen magyar házaspár segített, fölkarolta, és fia most e kedves emberek hazájában lel majd ideiglenes otthonra. . .

Sauvageot „drámája” bonyodalmanak eseménytartalma a húszas, harmincas évek magyar civilizációjának, humán tudományainak és irodalmának képe. Mindezt a szerző, ez a művelt, széles látókörű, diplomáciai tapasztalatokkal is rendelkező, elfogulatlan francia színes portrékban ragadja meg, és alakrajzait kortörténeti és társadalmi értékelésekkel kíséri. A szellemi és persze szociális Magyarország mintegy kerek évtizede élesre csiszolt francia tükörben!

Sauvageot már első magyarországi tapasztalatait a neki még ismeretlen társadalom perspektívájába állítja. Legelső ebédét a kollégiumban egy nyomorgó és gyalog fantáziájú országra jellemzően szegényesnek festi, de észleli és érzékelteti ennek a kisközösségnek a demokratikus rendjét, hiszen diákok és tanárok egy asztalnál, ugyanazt fogyasztják. Bemutatkozása a „kruzsok”-ban, az Erzsébet Királyné szálloda földszintjén hetente kétszer szervezett nyelvész összejövetelen saját tudományának kisebb szociográfiai fölmérése. Elnök az öreg Szinnyei — „Ukko”, az „öreg”, a „mennydörgő” — aki szívélyesen, de németül üdvözli, mert, ahogy a szerző előre bocsátja, a magyar nyelvészek általában nem beszélnek franciául. „Uram, én gyűlölöm Franciaországot” — hökkenti meg bemutatkozás helyett Melich János, akit az emlékező ismételten „szlovák”-nak címkéz.

„Ebben a pillanatban felemelkedett asztalszomszédja, egy alacsony, zömök férfi, mongol hercegre emlékeztető tar koponyával, kezét nyújtott nekem és kifogástalan franciasággal azt mondta: Uram, bocsássa meg Melich barátomnak szókimondását! Az ön hazája, mint hallotta, mostanában nem nagyon népszerű minálunk. Felelőssé tesz a trianoni szerződésért. De higgye el, kollégám csupa szív ember, ön is meg fogja látni nemsokára.”

Vérbeli és találó testi-lelki portré a legendás Gomboczról, hű dokumentum a húszas évek eleji magyar tudós társadalomról.

„Kísértetország” ez, a fejezetcím bélyegzi meg a korabeli felső réteg társadalomformáló tudatát. A százötven éves demokrácia fia megdöbbenve hallja, hogy a külügyi bizottság elnöke francia névjegye láttán „valódi” címet firtatja, azt, hogy „legalábbis lovag-e”. A válasz: „Szabad állam szabad polgára vagyok”, s ez Sauvageot bírálata is az akkori magyar szociális gondolkodásról. Elképeszti a címkórság, még inkább az egyenlőtlenléget leplező „letegezés”, a szolgálatkúség, de leginkább a cselédek megalázása. Fölöttesei úgyszólván erőnek erejével tudják csak Budapesten marasztani.

De olyan ország állampolgáraként, amely az ő gyermekkorában még Elzász-Lotaringiát gyászolta, csakhamar megérti a békediktátumok utáni értelmiség nemzeti fájdalmát, amint egyre jobban elsajátítja a nyelvet s az irodalom múltjával és jelenével ismerkedik. Egyes tanítványai Herczeg Ferenc olvasását ajánlják, és *A Gyurkovics lányok szerzőjének* ódon báját, némi jellembrázoló kedvét méltányolja is, éppen csak „kicsit bugyutá”-nak tartja, és drámájának, a *Bizáncnak* sikere utóbb heves ellenállását váltja ki; mások Szabó Dezső *Őlj!* című elbeszéléskötetét adják kezébe, „dagályos, cirkalmas” nyelve azonban taszítja, maga az író D’Annunzióra emlékezteti. Petőfi sem ragadja magával. Politikai pátosza „kicsit naiv” egy francia republikánusnak, szerelmi lírája szentimentális, de még a hozzá legközelebb álló tájleírásainak „idealizmusa” is zavarja, és időszerűtlennek érzi. Utóbb Aranyról melegebben és elismerőbben ír.

Aki először rabul ejti, az Ady. A franciák az idegen irodalmakban vagy valami egzotizmust becsülnek vagy saját törekvéseiket — még jobb, egyéni változatban. A szerző 1924. március 15-én meghallgatja az *Elhanyagolt, véres szívünk* jószándékú, műkedvelő szavalatát, és a balsorssal dacoló küzdelem költői kifejezésében a valódi nemzeti problémára, megfogalmazásában a költő nagyságára eszmél. Szekfű és Eckhardt Ferenc tanácsára Bécsbe megy, és az ottani Collegium Hungaricumban, a hely szellemétől is ösztönözve, megérti a hajdani testőrírók küldetésudatának értelmét, harcukat a magyar nyelvért, a nyelv útján pedig a magyar művelődés európai egyenjóságáért.

Sauvageot-nak ez a fölismerése, lényegében a magyar irodalom azonoságtudatát vizsgálva, az egzotizmust méltányolók képviselőjévé avatja. Eleinte idegenkedik is Babbitól, főként legtöbb regényétől, csak háborúellenes verseit dicséri, bár érthetetlen, hogy a személyes ismeretség ellenére egy évtizeddel régebbi lírája él tudatában. Elképedhet a magyar olvasó, amikor Sauvageot Babbitot a finn Koskenniemivel és Manninennel veti össze, és összehasonlítása, mint általában a többi esetben, a finneknek kedvez, vagy máskor, az újnórvégoknak. Divatjamúltnak találja Karinthy *Capilláriája* antifeminizmusát, jóllehet hamarosan beelát az író magánéletének írói szemléletét is befolyásoló tapasztalataiba. Kosztolányi regényei sem vernek benne különösebb visszhangot, noha emberi személyiségét megkedveli, műveltségét, nyelvtudását, élénk szellemét, valamint mon-

datainak tiszta, kifejező nyelvért fenntartás nélkül méltányolja. Később viszont egy társasági élményének tanúsága szerint, a jelen levő magyaroknak elbűvölten beszél az *Édes Anna* stílusának tökéletességéről és szerkezetének harmóniájáról. Talán a nemzedékek ízlésbeli különbségére vall, hogy Sauvageot ekkor még nem tudja Kosztolányi érdeműl, amit ma a francia kritika és fordítói egyaránt méltatnak: groteszk látását, amely jól megfér a részvét életérzésével. Igaz, épp az *Édes Annában* a groteszknak kevés nyoma akad. Jó szemmel emeli ki és sorolja az író más erényeit: mértéktartó, eszköztelen, összeszedett nyelvet, aminél mi persze mást is, többet is élvezünk Kosztolányi prózájában.

Olvasunk még jó szót Kuncz Aladár főművéről, *A fekete kolostorról*, és kevésbé jót Szomory *A párizsi regényéről*, amelyet Goncourt-utánérzésnek ítél. A névsorba kerül Harsányi Zsolt, Zilahy épp úgy, mint Gárdonyi és Móra, de közülük csak Zilahy egy-két írói készségét jegyzi föl.

Gárdonyi- és Móra-képet alighanem beárnyékolja az a nagy élmény, amelyet Mikszáth szerez neki. A *Gavallérokban* megleti a keresett „egzotikumot”, a magyar gentry-világnak mint egyszeri, sajátos társadalmi képződménynek könyörtelen élethűséggel, ám humorral s elbűvölőnek mondott, tragikomikus felfogással és áradó dikcióval elmesélt történetét. Mint egy zárójelben megemlítjük: Gianpiero Cavaglia, torinói hungarista professzor a századforduló magyar regényéről 1987-ben megjelentetett könyvében a műfaj eredethiteles magyar mintájaként ugyancsak Mikszáth epikumát tárgyalja.

A *Sárány* szüzséje nem győzi meg, de Móricz más művei kedvezőben hatnak rá, és találkozásuk szemtől szemben, oldott beszélgetésük egy csapásra nemcsak az író, hanem az ember hívévé is teszi. „Egyszerű és mégis kifürkészhetetlen, egy tömbből faragott” egyénisége, beszélt és írott nyelvének „kifejező, képszerű” szólásokban, közmondásokban bővelkedő kézzelfoghatósága, társalgásának és alakjai beszédének egyértelmű, mégis egyéni gondolatokat érzékeltető mondatai lenyűgözik Sauvageot-ot. Ismételtlen ír elismeréssel Illyésről is. Első olvasásra megfogja a *Nehéz föld* erős, újszerű lírája; a ritmusban, a szavakban a latin, de a korabeli francia költészet tapasztalatainak fölhasználását is észreveszi, mégis sajátos magyar jelenségnek vallja. A még ifjú Illyés személyéről is rokonszenvvel szól: lendületes egyéniségéről, szókimondó természetéről és hiteles, alapos franciaországi ismereteiről, továbbá nyelvtudásáról, amelyet a dolgozók Párizsában és az ifjú avantgárd köreiben sajátított el, s igen jól. Fölvillant még más arcéleket is, de például Kassák mellett nem oldódik föl, s így művészetéhez sem próbál közelebb jutni, Déry írásai hidegen hagyják, s mint írja, „sznobizmusa” is zavarja. Ami viszont József Attilát illeti, a róla írt sorokon a visszavetített érdeklődés visszfényét érzékeljük — nem ugyan az utólagos fölértékelését, mert a szerző a zaklatott, lázongó fiatalember valóságos arcképét vázolja föl elsősorban.

Elgondolkodtató, amit általánosító szándékkal a korabeli magyar írók interperszonális jelenlétéről és szerepformálásáról kerekén kimond.

„Egytől egyig olyan emberek voltak, akiket németül *problematische Naturen*-nek neveztek abban az időben. Elemezgették, fűrészgették magukat, túl gyakran voltak világfájdalmasak.”

Azért szereti meg Móriczot, azért rajong Ady lírájáért, mert művészetüket elemi erejű önbizalom táplálja. Sauvageot ítéletén tagadhatatlanul átüt az alkotás romantikus fölfogása és francia irodalomképe sem annyira korszerű mint nyelvészeti tudása, hiszen eszménye Anatole France, és berzenkedik a szürrealisták ellen. De meggyőződésből és megvesztegethetetlenül rangsorol, hiszen budapesti éveinek krónikájában előre haladva mind melegebben idézi föl Babits alakját, közben – saját kezdeményezésére – a *Timár Virgil fiát* is lefordítja, de nem tartja szükségesnek, hogy tételesen módosítsa kezdeti tartózkodó véleményét.

Tudós környezetének tagjairól vázlatosabb arcképeket vetít elénk, de a nemegyszer egyenes idézetekből rajzolódó portrék a korabeli magyar társadalom jellemzésévé kerekednek ki. Értékeket és gyöngeségeket világít meg. Horváth János kis történeti elemzése indítja el benne a magyar világ megértésének folyamatát, holott nemzedékek e mesteréről az a kép élt bennünk, hogy a húszas évek derekán végérvényes elhatározással visszavonult szaktudományának sáncai mögé. Sauvaot rá is vonatkoztatja azt a kommentárját, hogy a magyar humán értelmiség színe-java rejtett ellenzékként élt a kurzus országában, akkor is, ha a hivatalos elismerést elfogadta, s még inkább, ha ez elkerülte. Kedves anekdota idézi föl Melich egy ártalmatlan „gonoszkodását”. Melich a felszólító mód j szövégeinek helyes fonetikai átíratásával akarja csapdába csalni a szerzőt, aki, lévén kiválóan képzett skandinávista, a „feladatot” könnyedén megoldja. A fiatal Eckhardt Sándorban később elfojtott vonzalmakra világít: érdeklődése lépést tart a kor magyar és francia irodalmával, és félszége alatt lappangó derűje még felszínre tör. A legrokonszenvesebbnek Benedek Marcell következetes emberi és világnézeti erkölcsiségét, eszményeihez a szegénység árán is ragaszkodó jellemét, kiváló francia nyelvtudását és irodalmi ismereteit, s nem utolsósorban udvariasságától elválaszthatatlan közvetlenségét festi. Közvetlen, nyílt modorában hívja föl egy napon, a Dante Könyvkiadó lektoraként, készítse el a nagy francia–magyar szótárt. Tudjuk, utóbb párjával, a magyar–francia nagyszótárral, elsősorban ez a mű írta be Sauvageot nevét nemcsak a hazai művelődéstörténetbe, hanem a franciába is, hiszen Eckhardt hasonló vállalkozásának megvalósulása után is kiegészítő könyveként haszonnal forgatjuk mindkettőt.

A szerző eljut a Trianon okozta sebekkel együtt élő magyar pályatársainak megértéséhez, bár mi sem áll tőle távolabb, mint a nacionalizmus. De amikor a hivatalos hatalmasságokkal kerül szembe, az egyetlen Kle-

belsberg kivételével, érezteti a percemberkék gyöngességét, sebezhetőségét, kisszerűségét, kivált a nemzetközi kapcsolatok magyar rendezvényein, ahol a budapesti fél dilettantizmusát és tájékozatlanságát, a párizsinak pedig érdektelenségét jeleníti meg. De tagadhatatlanul érzékeltet valamit tudományunk jeleseinak vidékiességéből is; a legbeszédesebb példa erre a Koppenhága mellett Budapestre is akkreditált, nagykövetségként is megjelenő nagy finn nyelvész, Emil Setälä alakrajza — akár Gombocz Zoltán mellett, az előbbi javára.

A korábban Stockholmban diplomáciai szolgálatot is teljesítő Sauvageot nyolcéves folyamatos lektori működésének történetét a memoárnak a honi közéletet még szatirikusabban megrajzolt oldalai fűszerezik. Mivel rövid idő alatt megtanult folyékonyan beszélni, s mi több árnyaltan magyarul, a nemzetközi érintkezés formáiban pedig otthonos, mind a hivatalos magyar, mind a Budapestre küldött francia misszió figyelemmel kíséri — előbbi negatív, utóbbi pozitív indulatokkal. Sauvageot számos érdekes és homályban maradt közéleti és művelődéstörténeti eseményt, valamint tudatképet tár föl ebből a korból. A történetek közös nevezője, hogy a magyarok nem ismerik és félreértik a franciákat, a franciák nem ismerik és nem is akarják számon tartani a magyarokat. Sauvageot elmondja, a magyar közvélemény félretájékozottan Clémenceau-t okolja Trianonért, holott a békeszerződések és általában a nyugati magyar-politika szellemi atyja Beneš volt, és a francia diplomata, akit mozzgatott, Philippe Berthelot. Kritikával említi a szerző Károlyi Mihálynak a háború alatti béke-próbálkozásait is. A politikus, mint kifejti, a francia arisztokrácia közvetítésével próbált egy demokratikus köztársaság vezetőinél eredményt elérni, s ez a kísérlet eleve kudarcra volt ítélve, ráadásul a magyar gróf nem számolt az angol diplomácia szerepével, amely javaslataiban háttérbe szorult, s ezt Sauvageot súlyos hibának minősíti.

De saját tapasztalatából is sok izgalmas, korfestő mozzanatot idéz föl, így a személyes élményként tapasztalt frankhamisítás botrányát. Az eset közismert, a könyvben olvasható vetülete kevésbé. Csak kortörténeti furcsaságként emeljük ki a könyvből annak a francia nyelvű táviratnak a kalandját, amelyet a hivatalos budapesti tolmácsok oly tévesen fordítottak vissza magyarra, hogy az rosszhiszeműségünket súlyosbította. Sauvageot pontosítását, amelyet Eckhardt is „jövőhagy”, a hites, állami fordítók, akár a magyar ügy további kárára, nem akarják elfogadni, és csak személyesen az illetékes miniszternek köszönhető, hogy a budapesti kormány Sauvageot változtatást teszi magáévá — mentve ezzel az alig menthető.

Se szeri, se száma az alak- és csoportrajzoknak, összeütközéses élményeknek, amelyekkel a memoár-író a fél-feudális társadalom torzulatait megörökíti. Ítélete nem egyoldalú. Megjelenít művelt, franciául kitűnően társalgó, politikai realitással gondolkodó arisztokratákat, de szinte valamennyiük arcmásához hozzátartozik, hogy a magyar kortárs irodalmat nem

ismerik. Elbeszéli azt is, mennyire retrográd, sőt erőszakos viselkedést vált ki annak a Gachot-nak a megjelenése az egyetemi ifjúság előtt, aki aztán a magyar irodalmi élet tevékeny és hasznos munkása lett. A mediterrán arcélú Gachot-ot a kurzus Magyarországon zsidónak nézik, s Sauvageot-ot, aki kiáll mellette, a kollégium egyik bajkeverő diákja még párbajra is kihívja, és a hőbörgőket csak a diplomáciai súlyú ellenlépés fenyegetésével tudja meghátrálásra kényszeríteni. A történet másik epizódja, amikor Gachot miatt egyik kávéházból mindkettőjüket kiutasítják – még csak a harmincas évek elején vagyunk. Ugyanakkor gondolatébresztő oldalakon olvashatunk az emlékező szociográfiai tapasztalatairól, amelyek főként tanítványa, Jankovich Ferenc kalauzolásának hála, szerzett. Érdekes a külföldi országjárónak az a meglátása, hogy – szerinte – szembetűnő a dunántúli parasztság tudatosodó keserősége az alföldi nép beletörődőbb magatartásával szemben.

Sauvageot az érem francia oldaláról sem ad megszépítő képet. Fölfedi, hogy a korabeli kultúrdiplomácia a kelet-közép-európai államok közül egyedül Magyarországot nem tartotta érdemesnek arra, hogy fővárosában művelődési központot működtessen. Külön említést érdemel, épp Meillet kedves tanítványa tollából, Kosztolányi vitacikkének visszhangja s egyáltalán mérlegelése. Az általános és összehasonlító nyelvész Meillet *Az új Európa nyelvei* címen még a háború alatt megjelentetett egy tanulmányt. Kosztolányi a második kiadásra válaszolt – szenvedélyesen és sziporkázóan (*A magyar nyelv helye a földgolyón*). Sauvageot megvilágítja – minden részrehajlás nélkül – a nézetkülönbség hátterét és lényegét. A híres indoeurópai nyelvész a földrész minden nyelvét ismerte kivéve a finn-ugor nyelveket: kijelentéseit alkalmasint ez is befolyásolta. Harcos, de elvont gondolkodású, liberálisként egységes Európáról álmódott, tartott a „balkanizáló” nacionalizmusoktól, és a civilizáció terjedése legbiztosabb eszközének valamely nagy európai nyelv államnyelvi szintű, egyetemes elfogadása mellett kardoskodott, de egyébként is a történelemben győztes népek – görögök, rómaiak, hinduk, perzsák – példáját állította előtérbe. Vele ellentétben Kosztolányi a nyelvek demokráciájában a népek alkotó sokszínűségére mutatott, és elmés logikával pécézte ki Meillet magyarelles, noha mindenekelőtt nyelvészeti tárgyú kifogásait. Sauvageot megérti Meillet eszméinek felvilágosult utópizmusát, de nem rejti véka alá korszerűtlenségüket „a háború szétaprózta Európában”, és eltöpreng, vajon mit nyert az emberiség azon, hogy a rómaiak megsemmisítették az etruszk civilizációt, és a Peloponnészoszra behatoló görögök nem maradtak volna-e barbárok a krétai kultúra hatása nélkül? Ó maga az újgörög, a török, az újnórvég és több más európai nyelv számos előnyére figyelmeztet a „nagy” népek nyelveivel szemben. A *Halotti Beszéd* óta szervesen fejlődő és kultúrateremtő magyar nyelv ismeretében megérti Kosztolányi szempontjait, bár okfejtésében sebezhető nyelvészeti állításokra bukkan, így például a magyart csak-

ugyan nem tartja mindig alkalmasnak tudományos fogalmak kifejezésére. De az író nyelvművelő lázát mindenestül ebből a sebből származtatja, s ezután részletezően állítja távlatba a magyar nyelvtisztító mozgalmakat. Igazi moralistára jellemző, mindkét fél igazát okosan és magvasan bemutató fejezet!

Nem volna teljes az ismertetés, ha nem szólnánk Sauvageot magyarországi útjának Vergiliusáról, és úgy, ahogy a könyvben megjelenik. Gyergyai Albertnek ez a több pillanatképből álló jellemzése olyannak ábrázolja a kiváló pedagógust és írástudót, amilyennek legjobb oldaláról ismerhettük: emberszeretőnek, a békekesség barátjának, az európai értékek ápolójának, a francia irodalom avatott szószólójának, de kissé félszegnek, olykor pedánsnak, a barátság igézetében néha szubjektívnek s a gyakorlati emberismeret dolgában tétovának. Magának a könyvnek kitűnő kalauza a világos nyelvű fordító, Várady-Brenner Mária, és a méltó bevezetőt a rá jellemző dokumentációs műgonddal dolgozó Bajomi Lázár Endrének köszönhetjük.

A teljes kritikai számadáshoz tartozik a mű egy-két apró hibájának megemlítése. Pozsony környéke magyarul a vidék, de csehnek semmiképp sem élnek ott; Gyergyai eredetileg német szakos volt, így természetes otthonossága a germanisztikában is; Kassák nem cigány származású, az *Ómagyar Mária siralom*ról pedig egyebet, különbözőt is olvashattunk attól, hogy Geoffroy de Breteuil szövegének átültetése volna.

Sauvageot a klasszikus francia memoár-írók utóda. Kortársai jellemét fürkészve, fizikai valójukban és gesztusaikkal mintázza meg őket, de jellemzése emlékezetes kijelentéseikre is kiterjed. Igyekszik lelki életükbe hatolni, hogy rejtett énjüket napvilágra tárja, és az így megjelenített személyiségekből megfesti a kor magyar társadalmának képét. Közben egyre határozottabban bontakozik ki az önarckép, a legjobb francia citoyen világnézetet megtestesítő humán értelmiségi arcmása, aki vesébe látó karteziánizmussal, szociális empátiával és megértést-indulatot egyaránt nem nélkülöző igazságszeretettel öregbíti vonásait. Sauvageot könyve műfajának keretein túllépő, írói erényekkel ékes történeti tükrökép egy olyan Magyarországról, amelynek korrajzát az ő tanúvallomása híján másnak, hiányosabbnak, csalókábbnak látnánk. Ez a kritikai vélemény posztumusz főhajtás az író, a tudós és a magyar nemzeti azonosságtudat gazdagítója előtt. (Európa Könyvkiadó, 1988.)

RÁBA GYÖRGY

HELYZETFELMÉRÉS VAGY ESZTÉTIKUMKÉPZÉS?

(CSENGEY DÉNES: A KÉTSÉGBEESÉS
MÉLTÓSÁGA)

Az irodalom történetében megfigyelhető, hogy azonos vagy hasonló értékdimenziókat felmutató történelmi-társadalmi konstellációk azonos vagy hasonló műfajok előtérbe kerülését hozzák magukkal. Így a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországot illetően centrális kategóriaként kínálkozik az *értékzavar* fogalma! Ezekben az időszakokban az átlagoshoz képest megnövekszik az esszék, valamint a visszaemlékezések, naplók, önéletrajzok, szociográfiák száma. Szerepet játszik ebben a körülményeket és az alkotáslélektant tekintve a társadalmi-történelmi viszonylatok bemutatásának, az azok közti eligazodásnak, a tisztánlátásnak az igénye, az értékzavar egyéni és közösségi szinten jelentkező érzésének láttelepszerű megfogalmazása, a magyar irodalom régi időkbe visszanyúló, társadalmi feladatokat is kényszerűen felvállaló jellege, esetleges értékelmutatás (múltban vagy a jövőben keresni a tájékozódáshoz érték-elemeket), illetve az individuumnak az adott tér- és időbeli kordinátákban történő „ön-elhelyezése”, önazonosságának legalább részleges megfogalmazása.

Poétikailag erre szinte önmagukat kínálják az objektivitás és a szubjektivitás között egyensúlyozó, műfaji határmezsgyén álló, a tudományos értekezést és a személyes élményleírást metaforikus-allegorikus képekbe-hasonlatokba (s egyéb költői eszközökbe) sűríteni képes műformák. Az értékzavaros helyzet feltérképező jellegű leírása, illetve e jelenség okainak kutatása-fellelése, valamint az egyén identitáskeresése, röviden e kettő kapcsolódik egybe.

Csengey Dénes 1988-ban megjelent esszégyűjteménye is megerősíti a fentebb leírtakat. A szerző szavaival:

„az esszé nem kiváltság, hanem műfaj, mégpedig olyan kísérleti műfaja átrendeződő, átmeneti koroknak, amelyek célja és értelme semmibe venni az érvénytelenné vált történelmi, társadalmi, szociális definíciókat, nem múlt, hanem szinte jövő időben gondolkodni. . . az esszé adhat valamicske támpontot az eligazodni kívánó egyénnek.” (200–1.)

Ugyanakkor az esszét fenyegetheti egy nagy veszély: a túlzott aktualitás, a konkrét helyzetre történő konkrét rákérdezés s akár konkrét válaszadás. Ez különösen az adott történelmi-társadalmi szituáció elmúltával képes jelentősen csorbítani e műfaj értékét. S a recenzenst — aki a kötet írásainak nagyobb hányadát már korábbról ismerte folyóiratokból, illetve

a híres-hírhedt „... és mi most itt vagyunk” című könyvecskéből – mindinkább ez az „értéksorbulás” kerítette a hatalmába. Csengey esszéi most, a „helyrezökkenő idő” következtében rohamosan veszítettek-veszítenek korábbi reveláló erejükből, s már korántsem képesek azt a szellemi izgalmat és feszültséget indukálni, mint keletkezésükkor. Márpedig tudvalévő, hogy egy műalkotás kétféle értékelési rendszerben mozog: van egy ún. helyi értéke, s egy általános, kor fölötti értéke. Csengey esszéi túlságosan korhoz kötöttek. Bár az adott időszakot valóban pontosan mutatják be, a szerző rendkívüli alaposággal igyekszik feltárni a korábban kényes, vagy annak hitt ok-sorozatokat, amelyek a helyzet kialakulásához vezettek, egyértelműen szembehelyezkedve a Hivatal megemészthetetlenül tankönyvízű, ráadásul hamis elemzéseivel, az írások jobbára kordokumentumként, nem pedig a műfaj legjelentősebb művelőinek hagyományait tovább vívó, jelentős esztétikai értéket felmutató alkotásokként funkcionálnak. Már-már azt mondhatnánk, ha nem kísértene a félreértés veszélye: csak Magyarországról, egy magyarországi nemzedékről szólnak e művek. Egyetemesebb, összeméri kérdésfeltevések és válaszok legfeljebb csak távolról sejlenek fel a túlzottan a konkrét valósághoz kötődő, s attól szinte elválaszthatatlan (mert épp lényegüket veszíteneék el) írásokban.

Mindezek mellett feltehető a kérdés: Vajon a választott nézőpont (első sorban a nemzedéki léthezetre koncentráló, illetve mindig azt szem előtt tartó vizsgálódás) önmagában alkalmas-e a helyzetfelmérésre és -értékelésre? Hiszen a felvezetett aspektus óhatatlanul szűkítő jellegű, s így problematikussá válhat. Bár Csengey véleményem szerint jobbára ki tud lépni, felül képes emelkedni e szemléletmódon, s az esszé műfaja egyébként is lehetővé teszi az analízis szemszögének abszolút szubjektív jellegű megválasztását, a recenzióban mégis ott bújkál a gondolat: a nemzedék-problémakör nem oly centrális magja, nem oly „archimédeszi pontja” az utóbbi évtizedek eseménysorának, történéseinek, hogy az annak révén leírható, bemutatható, feltérképezhető lenne. Nincs generalizálható érvényessége, egyetemessége. Érthető persze: a szerző önmagát is vizsgálta-kutatta az Írás segítségével, ami szíve joga. Ám mindezt átfogó kérdés-komplexumként feltüntetni (akár implicit módon is, hisz még az irodalomról szóló esszék egy része is erre „hegyeződik ki”), meglehetősen vitatható módszer, illetve eljárás. S bár az esszéíró természetesen szabadon választja meg nézőpontját, tudatosan vagy tudat alatt számot vetve így szemhatára szűkülésével, az a véleményem, Csengey túlzottan nagy szerepet szánt ennek az aspektusnak, néhol el is túlozta, sőt már-már abszolutizálta azt („láttelele” közel sem tekinthető igaznak nemzedéktársainak összességét illetően), s így „közérzetanalízisei” csak részlegesen tekinthetők érvényesnek. Ennek megtétele viszont már sokkal inkább a társadalomtudományok egyéb területeinek (szociológia, szociálpszichológia stb.) illetékességi körébe tartozik.

Végezetül arról kell még szólni, hogy a szerző helyenként túlzottan bipoláris, emiatt gyakran leegyszerűsítő látásmódja erőteljesen érvényesül a kifejezetten irodalmi és történelmi esszéiben, valamint a Balassa Péterhez írt levelében is. Nem kellően tisztázott fogalomköre és szóhasználata (amire a címzett is utal válaszában) félreértésekhez, sőt helyenként kisebb-nagyobb esztétikai-irodalomtudományi tévedésekhez, illetve szimplifikáló megfogalmazásokhoz vezet (Páskándi-recenzió; Németh–Örkény drámapárhuzam; a magyar irodalom és kultúra túlpolarizált felfogása és bemutatása a *Levélben*).

Az esszék azonban fenntartásaim és problémafelvetéseim ellenére is vitára, továbbgondolkodásra, szuverén, autonóm gondolkodásra ösztönző művek; még akkor is, ha nem mindenben értünk egyet a szerzővel, s ha több esetben határozott ellenvélemények fogalmazódnak is meg bennünk. Emiatt tekinthető végül is a könyv a nyolcvanas évek esszéi egyik jelentős állomásának. (Magvető, 1988.)

SZENTESI ZSOLT

SZABÓ G. ZOLTÁN–SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: KIS MAGYAR RETORIKA

1. Induljunk ki a konkrét példákból; azokon keresztül kívánjuk megérteni és értelmezni az elemzés alá vetett mű lényegét.

A szerzők nyilván nem lepték meg az olvasót, amikor arról tájékoztattak, hogy a bevezetés után következik az ügy (beszéd vagy bármilyen retorikusan megszerkesztett mű, például értekezés, költemény, regény stb.) tulajdonképpeni előadása, az elbeszélés, latinul a *narratio*. Itt csak latin műszót használtak; igen gyakran a latin mellett a görög terminus technikust is idézik.

Az elbeszélés elemeinek bemutatása után olvassuk: „Az elbeszélés erényei és hibái” című alfejezetet. A görögök – szögezik le – és nyomukban Cicero is, három fő erényét írták elő az elbeszélésnek: legyen „rövid (*brevis*), világos vagy nyílt (*dilucide*, illetve *aperta*) és valószínű (*probabilis* vagy *verisimilis*).”

Csábítana a definíció értékelése és taglalása, de nem tesszük, mert más célunk van. Csak annyit, hogy a fenti kívánalomrendszer egyfajta stílusirányzatot népszerűsít; ennek felelt meg a XVIII. századi francia vagy olasz próza (sok kiemelkedő képviselője révén), de a költészet is, gondoljunk akár az olasz Arcadiára, akár a sokszor tómondatokban szerkesztő Metastasióra vagy Goldonira. Tegyük azt is hozzá, hogy a *brevitas* és a *luciditas*

nem is kell, hogy együttjárjon. A rövidség sokszor a szöveget teszi nehezen érthetővé, ugyanakkor a terjedelmesség és a bonyolult mondat szerkezet nem tartoznak feltétlenül a rossz stílus körébe. Mi lenne akkor Boccaccio novelláinak nagy részével? A XVIII. században valóban nagyon sokan vélték úgy, hogy ezt a stílust a fenti kívánalmak értelmében el kell vetni. De ezen az ítéleten régen túl vagyunk.

Megismételjük, hogy nem a stílustörténet és a korstílusok oldaláról kívánunk bírálni, hanem a tételek és a hozzájuk tartozó példák kapcsolatát vizsgáljuk. Ebből az is folyik, hogy kíváncsiak vagyunk a magyar példaanyagra, arra a talán száz prózai és verses példára, amely közül a legrégebbiek Zrínyi és a Pázmány szövegekből valók. Sajnálatos módon a könyv végén nincsenek felsorolva a szerzők, és hiányzik műveik címe is, a megfelelő bibliográfiai adatokkal. Ezen a bizonyosra vehető második kiadásban segíteni kell.

Tehát nézzük meg a rövidségre hozott első példát. Már említettük: a szerzők itt az elbeszélés (narratio) erényeit vizsgálják. (Elbeszélés: szerkezeti és nem műfaji meghatározás, tehát az elbeszélés nem azonos a novelával stb.)

A három példa közül az elsőt nagyon jónak tartjuk; az Arany János *Pázmány lovagjából* idézett négy egymást követő négysoros szakasz jól szemlélteti a tézist. Arany János úgy formálta meg Pázmány lovag és a királynak öltözött udvari bolond, Rikkancs párbeszédét, hogy „Pázmán, akit az indulat vezérel, képtelen a brevitás követelményeinek eleget tenni”, vagyis egyik szavát a másikba ölti, s kissé összevissza beszél, nem jut mondanivalója végére. Rikkancsa ezzel szemben tömören, összefoglalja a tényállást:

„Útnak ered a vendég, visszaoson egyik; Azt az egyet megölnöd:
nagyon helyes eddig. . . Felsőged a folyosón – vagy küszöbön álla:
Pedig ugye-e, ritka eset volt ez eset nála?”

A másik két példa nem ilyen meggyőző, jóllehet maga a szöveg érdekes. A szerzők hirtelen átváltak – még mindig a brevitás alfejezetben – és átmenet nélkül kijelentik: „Az elbeszélés kezdeteként szerepelhet személy, vagy az elbeszélés tárgya.” (43.) Nem értjük: ha ez így történik, akkor a brevitás megvalósul? Szerintünk inkább a világosság kategóriájába tartozhat ez. A magyar terminus, a tárgy félreérthető; itt a latin változat teszi egyértelművé a szót: initium narrationis a persona vagy a re, vagyis az elbeszélés kiindulhat személytől (= persona) vagy valamiből (= res), ami nem személy, hanem például körülmény, színhely, de akár házak, azok részei, tárgyak, berendezés, bútorok stb.

Nem vitatjuk, hogy a két példa érdekes. Az elsőben a szerző, Csáth Géza, úgy kezdi, hogy bemutatja a szereplőket, tehát persona áll a kezdeten: „Witmannak két fia volt már, négy-öt évesek . . . A felesége, az özvegye szép asszony volt.” (Anyagyilkosság) A másodikban, amely Mándy Iván: *Álom*

a *színházról* című regényének a kezdete, szerepel valóban egy sötét utca, a járda, a kirakatüveg, a tavaszi eső, a színházi épület, továbbá szerepelnek fényképek és egyéb tárgyak is.

Az initium tehát megfelelően van szemléltetve; de nem értjük, mi köze van a két példának a brevitashoz.

Nézzük a három kritérium közül a másodikat, a világosság erényét. Hogy szól a definíció? „Az eseményeket rendben kell felsorolni.” A szerzők természetes rendnek tartják a mondanivaló időrendi felsorolását, ahogy ezt Illyés Gyula tette Petőfi életrajzának elején, s idézik is a több mint tíz nyomtatott soros példát. A népet először a nemzet közösségébe kell bevezetni, aztán a magyarságot a világ nemzeteinek közösségébe kell eljuttatni, mindehhez Petőfinék ismeretségre kell szert tenni, meg kell ismernie a népet, illetve a nemzetet. A hogyan sem közömbös, csakis a jövőendő álmokképét, vagyis a való égi mását szabad a nép elé tárni.

Ismét megkísért a stílustörténeti csábítás. Az időrendiség vagy a topográfiai sorrend lehet a világosság kritériuma, ha így kívánjuk; de nem nagy stíluserény. Balzacról köztudott a leírás részletezése, az időrendi és helyrajzi egymásutániséget szigorúan megtartó eljárása. Ha egy látogatást ír le, akkor a látogató először a ház külsejével foglalkozik, esetleg a házat övező kerttel és kerítéssel. Fokozatosan halad beljebb a látogató; szemügyre veszi, ő vagy az író, a belső folyosókat, esetleg a lépcsőket; majd a szobába ér, s ott is az ajtókat, majd a berendezést figyeli meg. Csak azután kerülnek sorra a személyek. Ez a módszer bizonyára megfelel a világosság követelményének, de körülményes, nehézkes és unalmas. A mai ízlés jobban szereti a kiemelő, a részleteket elhagyó, az érdekesre, feltűnőre koncentráló impresszionista stílust, amely persze ugyanakkor nem egészen biztos, hogy világos is.

Hagyjuk a stílustörténeti megközelítést. Térjünk vissza a két szerzőnek azokhoz a példáihoz, amelyeket a világosság szemléltetésének érdekében keresett ki: ez négy további példa. Mint a brevitás esetében, itt sem meggyőző az elsők, tehát az Illyés Gyula-példán kívül a többi.

A szerzőktől második példának idézett Krúdy-írás, amely a Petőfi centenáriumára készült és címe: *Jegyzetek a száz éves költőhöz*, hangulatos és helyenként ironikus, de a világosság illusztrálására nem alkalmas. Krúdy szerint Petőfi szellemalakban visszatér a centenáriumi ünnepegekre. És mit figyel meg: hamisan szóló beszédek hangzanak el („torkok köszörsültetnek”); a lelkiismeretek sem tiszták a tegnapi bűneitől.

A harmadik példában Kemény Zsigmond támadja a magyar korrupciót, ám súlyos mondanivalója mentes a szenvedélyes kifejezésektől. Ezzel mintegy a szerző megfelelne a világosság igényének, hiányzik az érzelmekre történő hivatkozás. A Kemény-példákban tényleg felfedezhető az előadás bizonyos szárazsága, egyfajta tárgyvilágosság; s így a példa – a szerzők szerint – megfelel a kitűzött célnak.

A negyedik példa még kevésbé meggyőző. A szerzők azt állítják, hogy Széchenyi, amikor összefoglalja a *Világ* című röpiratának velejét, „rögtön a legszemélyesebb érzelmekre hivatkozik”: „Magyarország mindenben hátra van, . . . helybül nem mozdulhatunk, vagy előremenetelink reményét palliativákra állítjuk.” Megítélésem szerint itt tényközlés történt: nem veszek észre semmilyen retorikus túlzást, a példa nem tükrözi a tézist. Mellesleg nem ártott volna a *palliativa*, a mai olaszban a *palliativo* ‘félmegoldás’ főnevet értelmezni.

Elérkeztünk az elbeszélés erényeinek utolsó, harmadik tételéhez. Az elbeszélésnek „olyan összefüggéseket kell fölemlítenie, amelyek a valóságban is léteznek, vagy lehetségesek”.

Érdekes tézis, amely kizárja a csodás elemeket. Mi lenne a régi olasz eposzokkal, például Ariosto *Örjöngő Loránd*-jával vagy akár Tasso *Megszabadított Jeruzsálem-ével*; mindkét eposzban tudvalevőleg számtalan hihetetlen, mesés és regényes elem fordul elő részben kelta mítoszok továbbéléseként, részben a kereszténységhez fűződő, később keletkezett legendák formájában. A szerzők egyetlen, erősen retorikus hangvételű Jókai példát hoznak, Jókai egy cikkét, amely a Pesti Hírlapban 1849. június 2-án jelent meg. A cikk azzal kapcsolatos, hogy minden ember megváltozott a hazaszeretet hatására: öröngenek a hazáért, erőfeszítéseket tesznek, szilárdan állnak, az ős hellének vitézsége hatja át az embereket. A mondanivaló antitézisekben jelenik meg, s a példa csábítana konkrét nyelvtisztszikai elemzésre. Ez a vonatkozás azonban hidegen hagyja a szerzőket; ám ezért nem is lehet őket elmarasztalni, egészen más volt a céljuk; mindazonáltal nehezen győzhető meg az olvasó, miszerint a példa arra való, hogy vele láttassuk: Jókai itt a nehezen hihető tényeket is valószínűsíteni tudta.

2. Természetesen a szerzők sok példája nyomban egyértelmű, s nincs szükség a hosszas mérlegelésre. A Bizonyítás (argumentatio) című, félszáz lapnál is hosszabb fő fejezet, amely sok apró paragrafusra oszlik a klasszikusok rendszerezései alapján, olyan beszédrész [= a beszéd valamilyen egysége], amely a bizonyítékokból áll össze. A Művészeti bizonyítékok című alfejezetnek további alfejezetei a jelekre, érvekre és példákra vonatkoznak. Mint látjuk, nem kevés itt a szórszálhasogatás.

Maradjunk az érvelésnél. Itt is van két nagy alosztály, aszerint, honnan meríthetők. A személyi érvek körébe tartozhat mindaz, ami egy szereplőt bármely szempontból jellemezhet; a szerzők tizenöt szempontot sorolnak fel; köztük van például a család (nemzetiség), a nemzet, haza, nem, életkor, majd az állapot és foglalkozás.

Az állapot kapcsán Keményből választottak példát; Kemény *Gyulai Pál* című regényében a főhős Suetoniust olvassa, ez pedig udvaronchoz nem illő foglalkozás, amelynek következtében „Gyulai bosszankodással dobta el a latin történetíró s meg nem fogható e hangulatot”. Ez a jellemzés előlegezi tragikus bukását, mondják a mi szerzőink. Miért?

„Kegyencünk előtt áll a Caesarok korszakának sötét szelleme, több arcokkal, mint a keletindiai bálványoké. . . e látvány arcai olly udvariak vonalaiból vannak összeállítva, kiket Sveton és a világvélemény megbélyegzett. Száz ajak mozog. . . mindenki a sors zsarnok törvényeiről szól.”

A tárgyi érvek a másik nagy csoport (a tárgy itt is a latin *res*, vagyis a ‚dolog’ jelentést tükrözi). Ennek tíz alosztálya van: az okból vett érvek, a helyből vett érvek, az időből vett érvek és így tovább. Ám az alosztályok még tovább osztódnak; így az okból vett érvek körében alapvetően különböznek a lélektani és az általános vagy természeti okok. A lélektani okok azonban újabb osztályozás alá vethetők, két fajra oszthatjuk őket; az egyik a jó elérését, a másik a rossz elkerülését célozza. Mindkét alkategória újabb és újabb alcsoportokra különül el. Az egyik is, a másik is négy alcsoportot tartalmaz.

Nem folytatjuk a felsorolást, hanem kiválasztunk a természeti okok köréből egy szép példát, amelyben a szerzők meg tudják teremteni a kongruenciát a definíció és a példa között.

„Néha az okokból vett érv (*argumentum a causa*) elnevezés alatt szokták tárgyalni a hatásból vett érvet is (*argumentum ab effectis*)”; az eredmény, okozat, következmény értendő a hatáson. A tézis illusztrálására idéztek Arany János *Széchenyi* ódájából két szakaszt. Arany Széchenyi alkotásaiból indult ki, vagyis érvelését Széchenyi alkotásaira építette. Nagy gonddal sorolta fel a bizonyítást szolgáló érveket; megteremtette érvelésével azt a szilárd következtetést, hogy Széchenyi emlékezetének örökre fenn kell maradnia.

Ezen a példán világosan megérthetjük, mit akartak a szerzők könyvükkel elérni: valamilyen konzervatív szövegnyelvészeti kelléktárat kívántak összegyűjteni.

Ám tegyük hozzá, hogy a szövegépítkezésen túl bizonyos mondattani tények is előmozdítják az argumentálás erejét, mint például esetünkben — ahogy látni fogjuk — az anafora, a négyszer ismétlődő, párhuzamos feltételes mellékmondat és más tények is.

Emléket, oh hazám, mit adsz e sírra?
 Hová tekintesz földeden, magyar,
 Hol Széchenyi nevét ne lásd megírva
 Örök dicsőség fény sugarival?
 Ha büszke méned edzi habzó pálya,
 Ha eszmeváltó díszes körbe gyűlsz,
 Ha szárnyakon röpít a gőz dagálya
 Ha tenni szépre, jóra egyesülsz;

Duna, Tisza. . . ez mely prüszögve hordja
 Fékét, a szabályhoz törni kénytelen;
 Amannak hódol a sziklák csoportja,
 S Trajánusz híre újból megjelen;
 Az ifju szép Pest, ki bizony ölelve
 Nyújt Corvin agg várának hü kezét,
 S az édes honni szót selypíti nyelve –
 Széchenyié mindez emlékezet.

Az első szakasz utolsó négy sora ritmikusan elhelyezett feltételes mellékmondat, amelynek főmondata, az apodószisz a második szakasz végén áll: *Széchenyié mindez emlékezet*, vagyis mindezért kell (örökre) emlékezni Széchenyire. A második szakaszban is állhatna megannyi feltételes mellékmondat, hiszen Széchenyi nem csak azt tette, amit az első szakasz tartalmaz, és amiért reá örökre emlékezni kell mint: lóverseny (büszke méned edzi habzó pálya); kaszinó (eszmeváltó diszes kör); vasút (röpit a gőz dagálya), egyesületek (tenni egyesülsz), hanem más is, mint: szabályoztatta a Tiszát (szabályhoz törni kénytelen), létrehozta az aldunai rendezést sziklarobbantással, úgyhogy római emlékek kerültek elő (Trajánusz híre), megvalósította a Lánchídat (Pest kezét nyújt a várnak), elősegítette Pest megmagyarosodását (az ifjú szép Pest selypíti a honni szót).

Arany művészetét jellemzi a szerkezeti tömörítés, és – mint látni fogjuk – a változatosság is.

Mérlegelve az előretett, anaforikus négy feltételes mellékmondatot, további érvelése érdekében más szerkezeti megoldást keresett. Ezt három főnévben találta meg: *Duna, Tisza, az ifjú szép Pest*. Ezekhez aztán lazán fő és jelzői mellékmondatokat kapcsolt: *ez, mely. . . hordja fékét, s szabályhoz törni kénytelen, amannak hódol sziklák csoportja, s Trajánusz híre újból megjelen: Pest, ki. . . nyújt. . . hü kezét, S az édes honni szót selypíti nyelve*.

Így szerkesztette meg a második szakaszt; ugyanaz a tömör főmondat zárja le, amelynek a négy feltételes mellékmondat is előzménye az első szakaszban; ez a főmondat: *Széchenyié mindez emlékezet* ellentétet alkot az előkészítés hosszadalmasságával (négy mellékmondat és a főnevekhez tartozó fő és mellékmondatok) és pregnánsan tudja kifejezni Széchenyi érdekeit: hosszú okadatoló érvelés után mindennél inkább meggyőző a csattanószerű következtetés.

A szerzők által idézett példa ösztönözne mondatstilisztikai fejtegetésre, de voltaképpen más volt a célunk; azt akartuk szemléltetni, hogy a vizsgált könyvet jellemző skolasztikus osztályozás mennyire száraz marad, ha nem következik be az osztályokat igazoló példa stilisztikai, nyelvészeti kifejtése is.

3. Igen, így van. A mélyre hatolóshoz szükséges annak a tudnivalónak a felhasználása is, amelyeket a szerzők az alakzatok, főként a fonetikai és szintaktikai alakzatok fejezeteiben közölnek a 127–155. lapokon és persze a mélyebb elemzést mozdítják elő a később szemügyre vett szemantikai alakzatok is.

Ami az első egységet, vagyis a 127–155. lapokon lévő ismeretanyagot illeti, azt több kézikönyv tárgyalta már különféle rendszerek és elvek alapján. Így például *A magyar stilisztika vázlata* című műben (1958) Fábián Pál *A hangtan stilisztikája* (19–23.) és *A szóhangulat kérdései* (149–173.) című fejezetek révén bőségesen kimerítette a szerzők által fonetikai alakzatoknak nevezett témát, hogy a Gálditól Szerdahelyi Istvánig terjedő sokfajta verstant ne is említsük. Kimerítő tárgyalást kaptak e szerzők által szintaktikai alakzatoknak nevezett jelenségek is az említett 1958-as kötetben, főként a Szathmári István és Terestyéni Ferenc által írott *A mondattani kategóriák és formák stilisztikai értékei* című fejezetekben (235–252.). Jóval bőségesebb ebben a fejezetben például a jelzők stílushatásának bemutatása.

Amikor Szabó G. Zoltánék jellemző és fontos példára akadnak, sajnos elmulasztják azt kiaknázni.

Krúdy Gyula: *Asszonyságok díja* című regényét szerzőink – úgy tűnik – kikécsulázták, a szemantikai fejezetben is akadnak olyan példák, amelyek ebből a műből származnak. A jelzők kapcsán idézik az alábbi szép példát, amelyet nem lehet tudni, miként minősítenek. A 143. lapon azt mondják: „a túl sok epitheton a stílust dagályossá teszi”: következik a *Zalán futásából* származó példa után (ennek jelzője *A magyar stilisztika vázlata* című műben is megvan) a Krúdy-példa.

„Nem figyeltétek meg az öreg blazírt, ványadt éjjeli pincért, mint lobban fel a szeme mélyében valamely titkos fény, amint a pezsgőnek kitekeri a nyakát? Az életunt kaszírő, a konyha dühös kommunistája, az agyonéjszakázott kávéslégény, a héjaképu kávé, a tavaszt sohasem látott virágáros asszony és mindazok, kiknek valamely közülük van az éjszakához, bizonyos tiszteletet éreznek a gördülő, habzó palack iránt, mintha egy másodpercig abból buggyanna fel az élet és a kedv, amely őbelőlük már hiányzik.”

Hogy vélekedjünk? Tartsuk ezt a szakaszt dagályosnak? A szerzők ugyanis nem fűznek semmilyen magyarázatot a szerencsés kézzel előbányászott Krúdy-példájukhoz, amelyben az *öreg blazírt, ványadt, dühös* tényleg semmilyen szemantikai többletet nem tartalmaz. Ám az *agyonéjszakázott, a héjaképu, a tavaszt soha nem látott* melléknevek, de még a *gördülő, habzó* jelenidejű melléknévi igeneves jelzők mégis megérdemelnének valamilyen taglalást.

A jelző stílusértéke című pontban, amely része a Szathmári István és Terestyéni Ferenc már említett *A mondattani kategóriák* stb. fejezetének, az

említett szerzők rámutatnak, hogy nem közömbös stilisztikai szempontból a jelző szófaja. Ha igei jellegű, akkor – mondják – mozgást visz az ábrázolásba; egy sereg igeneves jelzőt idéznek Vörösmartytól, Aranytól, Petőfitől, Adytól, József Attilától. A Krúdy-példában ilyenek a fentiek is. Ugyanakkor a *hajaképző* összetételben főnévi előtag van, mint amilyen a közkeletű *kutya hideg, vas akarátú* stb.

Szabó G. Zoltánék azt is említhették volna, hogy a *tavaszt soha nem látott virágárus asszony* típus elég gyakori Krúdynál; éppen a participium perfecti, tehát az igei jelleg engedi meg a bővítést, vagyis, hogy a jelző kaphat maga mellé tárgyat, határozót. Mi több: a határozó igen összetett is lehet: Szathmári–Terestyéniék idézett fejezetében találunk is egy szép példát: *álmodozó vecseryeharangszavú háztetők füstjében ástú délután. A füstjében* helyhatározó birtokos főnév. A birtokos főnév előtt is állhat természetesen jelző; ez a *vecseryeharangszavú háztetők*.

A *harangszavú* olyan, mint a *képző, akarátú* stb. típus; a *vecserye* a főnévi előtag. Ám ezt a főnevet is előzheti melléknév, ahogy a példában meg is valósul: *álmodozó*.

Az igeneves jelzőknek helyhatározós kiegészüléseit persze másmilyen bővítmény is kísérheti, nemcsak birtokos szerkezet. Az alábbi példában módhatározós bővítmény járul a helyhatározós szerkezet elé:

„S ezen a napon csak egyetlen ember ült a Fácánánál, ahová uzsonnázni betértünk, miután úgy megnézegettük az erdő sárga falombjait, az eldugott padokat, *szívfájdalom módjára könnyű ködben rengő erdei vágásokat*, mintha holnaptól kezdve többé nem jöhethénk e helyre a mai szívünkkel s a mai eszünkkel. (Krúdy Gyula: *N. N. A betyár álma és más elbeszélések*. Gyűjteményes kiadás I. 221.)”

Rövid elemzésünk most is azt a célt szolgálta, hogy rámutassunk: a pusztá kategorizálással és felsorolással alig-alig közelítjük meg feladatunkat, amelynek mégiscsak elemzésközpontúnak kell lennie.

Zárjuk le fejtegetéseinket. A szemantika alakzatai, *A pragmatikus alakzatok és A négy változáskategória mondat alakzatai* című fejezetek (156–199.) anyaga is ismert tényeket tartalmaz. A szemantikai alakzatok a metaforával, megszemélyesítéssel, metonímiával kezdődnek. Utaljunk itt ismét a *A magyar stilisztika vázlat*a című műre és abban a Szathmári István által írott negyedik fejezetre, amelynek éppen ez a tárgya; a fejezet címe: *A szó jelentésének stilisztikai vizsgálata* (65–148.). Szathmári bő fejezetét kelendő elméleti indoklással is megteretzi, s nem hagyagolja el még Quintilianust sem.

A mi két szerzőnk a szemantikai alakzatok kapcsán Krúdy-példát idéz és változatlanul *Az asszonyosságok álja* című regényből. Itt azonban – ez talán az egyetlen ilyen eset – az igen jól választott, alig hatsoros példához egy-nyolc magyarázatot fűztek, értékelve a szemantikai jelenségeket. Megma-

gyarzátkák, hol fordul elő a szövegben metafora, metonímia, megszemélyesítés, például „hamuszemű”, ebből a hamu-metonímia, vagyis a tulajdonság (szürke, kiégett, elhasznált, értéktelen stb.) helyett a tárgyat nevezi meg; a hamuszemű viszont jelzői metafora, amely az elvont „gond” fogalmat megszemélyesítve, előre jellemző tulajdonsággal látja el, azaz „kiégett, jellegtelen, üres tekintetű” jelentést kap. (158.)

Ugyanígy találunk valamelyes értelmezést a similitudo, a hasonlat kapcsán (189–190.), de *Az asszonyosságok díjából* idézett szép hasonlatnak akár csak rövid elemzését is szívesen olvastuk volna.

Nem folytatjuk, mert lépten-nyomon utalhatnánk *A magyar stilisztika vázlat*a című mű különféle fejezeteire; ott a most tárgyalt kötet utolsó fejezeteiben foglalt anyag bővebb kifejtése megtalálható, nyilván más példákkal.

4. Inkább feltesszük befejezésképpen azt a kérdést, mi volt a szerzők szándéka *Kis magyar retorikájukkal*? Az Előszóban található erre utalást: konzervatív irodalomelméleti kézikönyvet kívántak megalkotni, több ezer éves osztályzási rendszer alapján tárgyalták a magyar vers és próza jelenségeit, szinte a kezdetektől napjainkig. Amennyire meg tudtam ítélni, Arisztotelészből és főként az első században élt Marcus Fabius Quintilianus *Institutiones oratoriae*című művéből indultak ki. Úgy gondolom, a szerzők az első és második részben, amelyet a szövegnyelvészethez lehetne közelíteni, jó munkát végeztek, valóságos segítséget adnak tanárnak és tanulóknak egyaránt az irodalmi művek elemzéséhez. A harmadik részt nem ítélem ilyen szerencsésnek; „a gondolatok nyelvi megfogalmazása”, vagyis a nyelvészeti, nyelvtisztszikai fejtegetések újat nem tartalmaznak; a hazánkban és másutt folyó ilyen jellegű kutatások lényegesen korszerűbben és főként részletesebben, árnyaltabban közelítik meg a kérdéseket. Az antikok sokat tudtak, de azért a világ fejlődik; az óskortól napjainkig sok olyan műfaji és nyelvi újdonság keletkezett, amelyeket a régiek még nem ismerhettek és így kategorizálni sem tudtak.

Igen jellemző a szinesztéziának nevezett nyelvi jelenségnek a bemutatása. Szerzőink az iskolai tananyagból jól ismert Tóth Árpád példát idézik: *Egy káratban lila dalra kelt / Egy nyakkendő*. Magyarozatuk mutatja mód-szerűket. A szinesztézia mint terminus technikus természetesen nem fordul elő náluk, hisz igényük a „konzervatív” elméleti kézikönyv volt. Számukra a jelenség enallage, amikor a jelzők szintaktikailag átrendeződnek:

„a jelző nem az előtt a névszó előtt áll, amelyhez köznapi értelemben kapcsolnánk, hanem a szó-, illetve mondat szerkezet egy másik döntő fontosságú szavához – általában főnévhez – kapcsolódik, amelyhez logikai szempontból nem tartozhatik. Minden ilyen esetben a jelzői vagy a jelzett szót szintaktikai helyzetének változtatásá-

val együtt szemantikai változás is éri, ami a szerkezet költői hatását, értékét növeli." (147.)

Szerzőink tehát annyit láttak meg a példából, hogy a lila melléknévi jelző elmozdult a *nyakkendő* mellől és a *dal*hoz kapcsolódott; így lett a *lila dal*; ezáltal szemantikai változás is bekövetkezett, s a költői hatás növekedett.

Az ilyenfajta magyarázat csupán külsőséges; a jelenség lényegét, azt, hogy a különböző érzetek együtt jelentkeznek, figyelmen kívül hagyja. Ezért nem tudunk vele mit kezdeni olyan pompás monográfia után, mint amilyen P. Dombi Erzsébet. *Öt érzés ezer muzsikája*, Kritérium 1974. című műve, amely 240 lapon világítja meg a kérdést. Már Szathmári István is hosszabb fejtegetést szentelt a színeztéziának *A magyar stilisztika vázlata* című többször idézett műben (97–98.).

Nem vagyok az első, aki kételyemet fejezem ki az arisztotelészi, ha tetszik quintilianusi kategóriák hasznosságával kapcsolatban. Francesco Patrizi, a Cherso (Kres) szigetén született XVI. századi velencei filozófus és irodalmár Ariosto védelmében elutasította Arisztotelész Poetikáját és belefogott, hogy kidolgozza a *Della poetica* „A költészettanról” szóló tíz kötetre tervezett nagyszabású munkáját, amelyben kísérletet tett az arisztotelészi „dogma” teljes szétzúzására.

Két kötet 1586-ban már megjelent; a nálunk is ismert P. O. Kristeller megtalálta 1949-ben további öt kötetnyi kéziratot. Századunkban Benedetto Croce a költői szuverén teremtés és ihlet nevében utasít el minden kategorizálást, nehogy a merev kategóriák akadályozzák a költői szárnyalását. Giulio Cesare Scaligeri és a nyomában fellépő esztéták Arisztotelész nevében tevékenykedtek, amikor Ariosto, Tasso és mások műveit a formák és kategóriák alapján kifogásolták, újabb és újabb átdolgozásokat javasolva.

Ennyire nem merészkednék. Az elemzett mű első és nagyobb részét fontosnak, hasznosnak és a tanításban felhasználhatónak tartom. A harmadik rész, a nyelvi burok taglalása mai eredményeink alapján sajátosan ódonnak hat, bár kétségkívül beilleszthető a rendszerbe; a mai, főként nyelvstilisztikai kutatások konkrét eredményei azonban messze túlmutatnak könyvünk megfigyelésein. Igaza lehetett a pozitívizmus korának, amikor az ókori és reneszánsz retorikának csak bizonyos maradványait őrizte meg stilisztika néven (utalunk itt az Előszó elejére). Tegyük hozzá: ezeket a „maradványokat” aztán a különböző irodalmakban jeles irodalmi és nyelvi stílus kutatók igen magas fokra fejlesztették. (Tankönyvkiadó, 1988.)

HERCZEG GYULA